

Utjecaj habitusa studenata kulturalnih studija na percepciju zapošljavanja po završetku studija

Paušić, Luka

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:439136>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet u Rijeci

Odsjek za kulturalne studije

Modul: Mediologija i popularna kultura

Student: Luka Paušić

Diplomski rad

Rijeka, akademska godina 2015./16.

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet u Rijeci

Odsjek za kulturalne studije

Modul: Mediologija i popularna kultura

Student: Luka Paušić

Mentor: dr. sc. Sarah Czerny

UTJECAJ HABITUSA STUDENATA KULTURALNIH STUDIJA NA PERCEPCIJU
ZAPOŠLJAVANJA PO ZAVRŠETKU STUDIJA

Sadržaj

1. Uvod	str. 1
2. Bourdieu	str. 6
2.1. Habitus	str. 7
2.2. Metoda, koncept polja, epistemologija	str. 8
2.3. Koncept kapitala	str. 12
2.4. Bourdieu i kulturalni studiji	str. 14
3. Društveni i ideološki kontekst	str. 16
3.1. Neoliberalna ideologija	str. 16
3.2. Kontekst - koncepti postmodernizma i identiteta	str. 19
4. Tržište, rad, tržište rada, radno pravo	str. 24
5. Istraživanje - o autorefleksivnosti	str. 28
5.1. Definiranje polja istraživanja i teze	str. 28
5.2. Istraživanje - metodološki okvir	str. 30
5.3. O istraživanju	str. 32
5.4. Izlaganje istraživanja	str. 36
6. Dijalog teorije i istraživanja	str. 57
7. Zaključak	str. 65
8. Sažetak	str. 69
9. Ključne riječi	str. 70
10. Popis literature	str. 71

1. Uvod

Kako je razvidno iz naslova, ovaj se rad bavi utjecajem habitusa studenata kulturalnih studija na njihovo zapošljavanje po završetku studija. Metoda se temelji na uspostavljanju suodnosa teorije i terenskog istraživanja, s naglašenom komponentom autorefleksije, sa stalnim preispitivanjem vlastita habitusa, odnosno društveno stečenih dispozicija. Metoda istraživanja je kvalitativna, temeljena na polustrukturiranim intervjuima vođenim s devetoro kolega i kolegica s Odsjeka za kulturalne studije – četvoro sa prve, a petoro sa treće godine preddiplomskog studija Kulturalnih studija – između 27. listopada i 12. studenog 2015. godine. Studenti i studentice prve i treće godine preddiplomskog studija intervjuirani su kako bi se vidjela razlika u dispozicijama nakon prvih godina studija.

Rad će pokušati biti holističkim u odnosu prema teorijskim praksama i konstruktima različitih akademskih i intelektualnih tradicija kako bi što bolje prikazao kontekst i problematiku polja rada i zapošljavanja mladih. Rad je stoga interdisciplinaran, ali u jezgri može biti smatran jedino kulturalnostudijskim, odnosno, šire gledano, sociološkim, metodološki antropološkim, a u tendenciji bordjuovskim. Ipak, važno je naglasiti kako je teorijsko izlaganje i razlaganje neodvojivo od istraživanja i prakse. Dokumentiranje dispozicija aktera, njihovih sposobnosti i mogućnosti djelovanja u društvu¹ smatram najvećim doprinosom ovog rada – glasovi kolega i kolegica jednako su važni kao i spoznaje stečene

¹ Djelovanje je teško definirati bez stavljanja u kontekst s strukturom. Djelovanje je tako najčešće sinonim za akciju te njezinu neodređenu prirodu, suprotstavljenu determinizmu strukture, odnosno strukturalnih teorija. U širem smislu djelovanje se upotrebljava kao ukazivanje na psihološku i psiho-socijalno složenost aktera, te njegovu sposobnost da djeluje samostalno, odnosno po vlastitoj volji.

Može se reći da je sociološka rasprava o binarnom odnosu djelovanja i strukture kontinuirana filozofske rasprave o slobodnoj volji. Za potrebe ovog rada, priklanam se Bourdieuovom stavu opisanom u „Outline of a Theory of Practice“ (1977.), koji objektivne (struktura) i subjektivne (djelovanje) elemente društvenog života treba promatrati kao neizbježno povezane, odnosno, Bourdieu zamučuje granice mikro i makro pristupa te inzistira na pravilnoj kontekstualizaciji i objektivifikaciji promatranog, te tako prevazilazi dualizam, i to upravo konceptom habitusa, poveznicom društvene strukture i društvene prakse.

njegovim pisanjem. Posljednji će dio rada tvrdnje studenata i koncepte postaviti u odnos s Bourdieuovom teorijom i metodologijom - osobito pojma habitusa², polja te kapitala.

Iako sam student kulturalnih studija, ovaj rad vidim na granici dvaju disciplina: sociologije i antropologije. Ipak, nisam niti sociolog niti antropolog – pa se utoliko služim saznanjima i unutarnjim kritikama te dvije discipline, i istovremeno posežem za obje, preko znanstvenog autoriteta autora rijetko poštovanog u humanističkim i društveno znanstvenim krugovima, Pierrea Bourdieua, o kojem će biti više riječi u nastavku teksta. Također, kasnije ću u tekstu razjasniti legitimitet kulturalnih studija prilikom preuzimanja i korištenja teorijskog instrumentarija i znanstvene metodologije, kao i prikazati svoju viziju mjesta kulturalnih studija u humanističkoj praksi.

No, holizam nije samo značenjem bremenit termin kojim opravdavam posezanje za teorijom te opravdavam praksu, metodologiju i zaključke istraživanja. U ovo je radu korišten kao dodatak Bourdieuovoj teoriji, i to poglavito kroz vizuru antropologije, čije etnografske metode istraživanja Bourdieu nisu bile strane.

² Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda (1977.3:323.) definira habitus na sljedeći način: „lat. korijen – držanje, svojstvo. U filozofiji skolastički latinski termin za Aristotelovu kategoriju, koja označava uobičajeni način djelovanja i ponašanja, stanje ili držanje tijela ili duše, kakvoću (npr. vrlina, umjetnička nadarenost, itd.). Danas je habitus naziv za neki mentalitet ili tip aktivnosti, nastao stjecanjem određenih navika ili bavljenjem određenim pozivima (opći habitus poslovnog čovjeka).“; Također, pojam habitusa spominje se u kontekstu biologije, medicine i mineralogije; Habitus je latinski prijevod aristotelijanskog hexisa – u aristotelijanskoj formulaciji, odnosi se na stanje posjedovanja stečene, naučene dispozicije kako bi se moglo sudjelovati u aktivnostima u susretu s određenim objektima ili situacijama. Aristotelijanski habitus, integralan dio njegove etike, odnosno pojma vrline, u skolastiku ulazi preko Tome Akvinskog; sam Bourdieu pojam habitusa po prvi put koristi i naglašava njegovu važnost u pogovoru knjige 'Gotička arhitektura i skolastika', povjesničara umjetnosti Erwina Panofskog (1967.), čiji je bio prevoditelj. Sam Panofsky koristio je habitus u smislu navika uma koji se mogu pronaći u gotičkoj arhitekturi i skolastičkoj filozofiji, te tvrdi da je kulturalna proizvodnja pod snažnim utjecajem dominantnih načina razmišljanja svog vremena (preko Hanks, 2005.). Prije Bourdieua, na sličan način habitus je koristio Norbert Elias (po Paule, Heerikhuizen i Emirbayer, 2010.) u 'O procesu civilizacije' (1996.) – habitus čine navike i strukture stvorene od društvenih struktura, poglavito u kontekstu oblikovanja percepcije onog što danas zovemo „civiliziranim ponašanjem“. Percipiranje, reproduciranje i performiranje ispravnog ponašanja je ohrabrivano približavanjem i prepoznavanjem u i od dominantnih društvenih struktura.

Također, Mauss (1935.:271.) habitus promatra kao utjelovljene aspekte kulture, očitovane u svakodnevnim praksama individua, društava i nacija, te uključuje skup naučenih navika, vještina, stilova, ukusa i ostalih nediskurzivnih saznanja.

Uz to, filozofska fenomenološka tradicija imala je utjecaj na Bourdieuovo poimanje habitusa, odnosno jačanje Maussove komponente utjelovljenosti naspram mentalnosti Panofskog. Bourdieuov habitus počiva na korporealnosti, pripada tijelu i njegovu djelovanju.

Po Ottu i Bubandtu (2010.), holizam je, unutar antropološke tradicije - kako tvrde Marcus i Fisher (1999:22-23.), "jedan od kamena temeljaca etnografije dvadesetog stoljeća." Čvrsto je povezan s pojmom konteksta, čije ishodište Dilley (1999.) nalazi u hermeneutičkoj tradiciji tekstualne interpretacije, te je kao takav važan dio holističke perspektive. Utjecaj Geertzove interpretativne antropologije činove interpretacije promatra kao uspostavljanje odnosa između dijelova i cjelina. Geertzovim riječima (1983:134.): "Stalno se krećući između cjeline zamišljene kroz dijelove koji je aktualiziraju i dijelove zamišljene kroz cjeline koji ih motiviraju, želimo ih preokrenuti, svojevrsnim intelektualnim stalnim gibanjem, tako da objašnjavaju jedno drugo.", "Posebnost onoga 'što antropolozi čine', njihov holistički, humanistički, većinom kvalitativni, zanatski pristup društvenom istraživanju jest (ili smo ga se takvim naučili karakterizirati) u srcu antropološke prakse." Geertz u "The Interpretation of Cultures" (1973) predstavlja teorijske postavke simboličke antropologije, koja metodologiju antropologije spaja s semiotičkim pristupom interpretacije kulture.

Antropološki se pristup holizmu može supostaviti u teorijski dijalog s Bourdieuovom teorijom, poglavito zato što inzistiraju na relacijskom pristupu društvenim odnosima, djelovanju i strukturama. Upravo to je razlog toliko ekstenzivnom posezanju za Bourdieuom - suodnos antropološke metodologije i sociološke teorije, objedinjen u autopolemičnom i autorefleksivnom tekstu. Također, na centralno mjesto svakodnevnog života postavlja upravo ekonomsku dimenziju kapitala, no u kompleksnom međuodnosu s njegovim ostalim oblicima, što vrlo lako komunicira s procesom zapošljavanja, ali i rada. Potreba za Bourdieuovom teorijom proizlazi iz njegove širine, izložene na kompleksan, ali strukturiran način. Govoriti o radu i zapošljavanju, a pokušati izbjeći redukciju materije, najveći je razlog posezanja za njegovom teorijom. Upoznavanje s Bourdieuovim teorijskim i konceptualnim instrumentarijem, kao i njegovim metodama preispitivanja napisanog i ukazanog, tražilo je mnogo vremena, te pružilo jasan okvir istraživačkom radu i njegovoj interpretaciji.

Ovaj je rad, zbog njegove metodologije, ali i zbog procesa njegova nastanka, potrebno započeti kratkom autobiografskom crtom. Pripadam studentskoj populaciji koja uz studij kontinuirano radi. Zbog različitih faktora moj se boravak na kulturalnim studijima proširio s optimalnih pet na osam godina, iz čega proizlazi moja upoznatost s nekoliko generacija studenata odsjeka. Druga sastavnica upoznavanja, a zatim i poznavanja studentske populacije proizlazi iz studentskog rada i susreta sa studentskom populacijom raznorodnih sastavnica riječkog sveučilišta - bilo kao kolegama u radu, bilo kao korisnicima usluga poduzeća i ustanova u kojima sam vršio radnu djelatnost. Ono što me, po završetku studija čeka, susret je s jednim od službenika³ pri zavodu za zapošljavanje.

Relativno kasno u procesu pisanja rada, ali u pravo vrijeme, profesor Fanuko ponukao me je na autorefleksivnost pri pisanju. Ta je predložena autorefleksivnost bourdieuovska u prirodi, odnosno utopljena u sociološkom habitusu i nesmiljenoj samokritici. Kako sociološki habitus - poštovanju i htijenju unatoč - ne mogu posjedovati, postavljam se u autentičnu poziciju autorefleksija iz pozicije kulturologa. Gledano paradigmatički i tradicijski, pozicija je bitno mekša, ali iz aspekta samokritike ponešto oštrija. Utoliko su autorefleksivni momenti sadržani u fusnotama, koje je kolega iz sveučilišne knjižnice, doktorand ekonomije, proglasio zastarjelima i suvišnima. Ovom radu fusnote služe kao savjest, dopušta im se da razjašnjavaju, produbljuju ali i propitkuju njegove argumente i tvrdnje. To je, osim osobne sklonosti, primarni razlog, ali i opravdanje tolikom njihovom broju.

³ Gdje je velika mogućnost da upravo ti službenici dijele istu egzistencijalnu nesigurnost kao i diplomanti kulturalnih studija. Najčešće se radi o diplomiranim ekonomistima i pravnicima, koji su, u nemogućnosti da pronađu posao u struci, prihvatili odraditi stručno osposobljavanje. Ono traje godinu dana, plaćeno je ispod minimalnih od države propisanih primanja, a subvencionira ga država, koja umjesto poslodavca uplaćuje mirovinsko i zdravstveno osiguranje za zaposlenog, a zaposlenom isplaćuje od 2400 kuna plus prijevoz. Više o mjeri: <http://www.hzz.hr/default.aspx?id=11760> Osnovna ideja mjere jest zaposlenje u trajanju godinu dana kako bi polaznici programa ispunili uvjet za pristupanje polaganju stručnog ispita. U međuvremenu, 23.6.2016. državna je mjera stručnog osposobljavanja ukinuta, odnosno znatno je smanjen obujam njezinih potencijalnih korisnika. Tako novi pristupnici mjeri poticanja zapošljavanja ne smiju imati više od 29 godina, a oni mlađi moraju podnijeti zahtjev, ali po postroženim uvjetima, poput minimalnih 6 mjeseci bez posla, gdje je ranije uvjet bio mjesec dana. (<http://www.poslovni.hr/hrvatska/sok-iz-hzz-a-bez-najave-ukinuta-mjera-strucnog-osposobljavanja-314625>)

Primarna je svrha diplomskog rada prikazati i dokazati sposobnost studenta da suvislo i suvereno napiše, iznese i obrani tezu unutar vlastitog studijskog polja. Zato sam ovom radu, kao student kulturalnih studija, pristupio unutar tradicije istih – interdisciplinarno i multidisciplinarno, u dijalogu s drugim humanističkim i društvenim znanostima, ali uokvirenu sociologijom. U ovom radu taj će okvir, kao i svojevrsni epistemološki filter predstavljati teorija Pierrea Bourdieua.⁴

⁴ Rođen 1930. u francuskoj provinciji, sin poštara. Školuje se na Louis-le-Grand, a potom na l'Ecole normale supérieure, "elitnu visokoobrazovnu ustanovu francuske znanosti, kulture i intelektualne reprodukcije", (Kalanj 2002.:97.) gdje doživljava bitne razlike u lakoći kretanja intelektualnim poljem nasuprot kolega koji potiču iz bogatih obitelji, te njihove teorijske i intelektualne sudove nalazi sadržajno šupljima. Kalanj (ibid.:98.) primjećuje kako je "Ta proživljena trajna idiosinkrazija prema intelektualnim strategijama koje, očarane automatizmom vlastite reprodukcije, zaboravljaju socijalne pozicije i dispozicije koje stoje u pozadini njihove legitimnosti. Smatra ga se jednim od najvećih sociologa druge polovice 20. stoljeća, i to zbog eklektičnog i eruditnog spoja dirkemijanske objektivnosti s fenomenološkom subjektivnosti, te je zato priznat u više akademskih polja, kojima se suvereno koristi – u metodologiji antropološkim, u analizi sociološkim, a u implikacijama, sustavnosti te u jeziku sklonom filozofskim. Vrhunac akademske karijere dostiže 1981. godine, kada pri Collège de France dobiva imenovanje profesora katedre za sociologiju. Teorijski rad primarno mu je vezan uz pojmove klase, kapitala i polja, koji će svi, zbog značaja za rad i zapošljavanje, dobiti svoj prostor u ovom radu. Treba navesti i Bourdieuov politički angažman tokom devedesetih godina prošlog stoljeća, obilježenog i snažnom kritikom neoliberalizma. (Swartz, 2003.) Tako tvrdi (Ferenczi 2002.:29., preko Kalanj 2002.:98.): „2002.:98.): "Ono što zagovaram jest mogućnost i nužnost intelektualne kritike. Zbiljska je demokracija nemoguća bez istinske kritičke protu-moći. Intelektualac je, unutar toga, samo jedna, ali prvorazredna protu-moć." Umro je 2002. godine.

2. Bourdieu

Bourdieuov je rad unutar socioloških i filozofskih kategorija smjestio Fanuko (2008.:10., po Wacquant 1998.:223.) u četiri točke:

a) Njegova koncepcija akcije, socijalne strukture i spoznaje odlučno je antidualistička. Ona teži prevladavanju opozicija između subjektivističkoga i objektivističkoga teoretiziranja, između materijalnih i simboličkih dimenzija društvenog života, između interpretacije i eksplanacije, sinkronije i dijakronije, mikro i makro razine analize.

b) Njegova je misao sintetička – ujedinjuje intelektualne struje koje se inače smatraju suprotstavljenima i inkompatibilnima: tako on, ako ostanemo na polju sociologije, povezuje Marxa i Maussa, Durkheima i Webera. Metodološki, sinteza je vidljiva u sjedinjavanju statističke analize, izravnog opažanja, intervjua, analize diskursa i dokumenata.

c) Slično Weberu, Bourdieu promatra društvo kao agonističko, kao poprište beskonačnoga i nemilosrdnog natjecanja u kojem nastaju razlike koje su građa i ulog društvenoga života. Borba, a ne reprodukcija, glavna je metafora.

d) Njegova filozofska antropologija počiva na ideji žudnje za čašću, na potrebi priznanja, što pojedinac može ostvariti samo u društvu. Jer samo nadijevanjem imena, pridavanjem mjesta i funkcije unutar grupe ili institucije može se pojedinac nadati smislu svoje egzistencije.

Iz perspektive istraživača, odnosno, ovog rada, oduljenje⁵ mojeg studiranja pruža mi određenu prednost, manifestnu u mnogobrojnim poznanstvima, kontaktima i prijateljstvima, prostorno-vremenski smještenim niz čitav tok mojeg rada i studiranja. Tako sam neintencionalno dobio pristup mnogim očitovanjima različitih percepcija, perspektiva i očišta. Ono što konglomeraciju relacija i značenja veže u koherentnu cjelinu jesu kulturalni studiji.

⁵ Prosječna duljina studiranja u Republici Hrvatskoj iznosi 7,5 godina, a za fakultete humanističkog i društvenog usmjerenja 6,7 godina. Ako je median godine početka studiranja 18, a studij po bolonjskom modelu traje 3+2 godine, student koji je odmah po završetku četverogodišnjeg srednjoškolskog programa i polaganja državne mature te redovno izvršava svoje obaveze studij završava sa navršenih 23 ili 24 godine.

Prvo, kao Odsjek za kulturalne studije na Filozofskom fakultetu u Rijeci; on uključuje prostor, ali i djelatnike, odnosno specifično mjesto i ljudi koje sam pohodio tokom osam godina svog studiranja na Odsjeku. Drugo, primarno kao teoriju ukazanu, naučenu, te dobivenu u navedenom prostoru, ali i od nje neodjeljive prakse. Treće, već navedeni kolege studenti, u interakciji s prethodna dva polja. Ukratko, kulturalni studiji postali su dio te su djelom i oblikovali, ali i nastavljaju utjecati na moj habitus.

2.1. Habitus

Bourdieu habitusom naziva „sistemom trajnih premetljivih dispozicija, strukturiranih struktura predisponiranih da funkcioniraju kao strukturirajuće strukture, tj. kao principi generiranja i strukturiranja praksi i reprezentacija koje mogu biti objektivno 'regulirane' i 'regularne' bez da su na ikoji način proizvod poštovanja pravila, koje su objektivno prilagođene svojim ciljevima bez svjesne težnje prema njima i bez izraženog vladanja postupcima za njihovo postizanje, i bivajući sve to, koje su kolektivno orkestrirane, a da nisu proizvod orkestrirajuće akcije nekog dirigenta“ (Bourdieu, 1977.:72; po Fanuko 2008.:21). Habitus, utjelovljeni sustav društveno stečenih dispozicija, je shema ponašanja, ukusa, osjećaja i akcija, smješten (Bourdieu 2005.:148) u društveni prostor u kojem dolazi do interakcija, transakcija i događaja. Aktivnost i interakcija aktera, u onome što Bourdieu⁶ naziva poljem, su kompetitivne, te akteri koriste različite strategije kako bi zadržali ili unaprijedili vlastitu poziciju. Ulasku u polje prethodi primarna socijalizacija, dok polja mogu

⁶ Prilikom razlaganja teorijskih koncepata Pierrea Bourdieua, osim njegovih djela, koristio sam i tekstovima Jenkinsa (1992.), Swartza i Zolbergove (1997., 2004.) te Grenfellovim zbornikom (2008.) te Fanukovim (2008.) i Kalanjevima (2002.) člancima. Navedene monografije, zbornici i članci pružaju bitko kompletniji uvid i u ostale elemente Bourdieuova života i rada, poput potpune slike teorijskih i intelektualnih utjecaja i tema na koje se mogu primijeniti – poput Durkheima, strukturalizma, Webera, marksizma, sociologa znanja poput Bachelarda, čiji se odjeci mogu naći u Bourdieuovoj teoriji, uz imena već nabrojana prilikom epistemološkog raščlanjivanja Bourdieuova habitusa, te u konačnici Pascala ("Svoja razmišljanja stavljam pod Pascalovu egidu... Uvjeren sam da je Pascal bio u pravu kada je govorio da istinska filozofija prezire filozofiju kao umišljenu, za samorefleksiju nesposobnu skolastičku iluziju." (Bourdieu, 2000.:1-8, po Kalanj 2002:101.) U istom djelu, "Paskalijanskim meditacijama", tvrdi da nema čistih ideja - one proizlaze iz društvenih struktura svoje epohe.) i Wittgensteina (pristup pojmovima igre, pravila, običaja, navike i učenja percipira kao "golem prilog razumijevanju društvene igre, kao filozofiju bez žargona, patosa i arogancije svojstvene profesorijalno-institucionalnom intelektu" (Bouveresse 1995.:602, Chauviré 1995.:548-553., po Kalanj 2002.:100.)

biti različite institucije ili društvene skupine u kojima ljudi izražavaju i reproduciraju svoj habitus. Njihova uspješnost ovisi o njihovom habitusu, te količini i vrsti kapitala⁷ koji posjeduju. Pojam habitusa je neodvojiv od pojma polja. Bourdieu je aktivnosti aktera u polju, njihove habituse u relaciji opisao kao: „Ono što u sportu nazivamo 'osjećajem za igru'.“ (preko Anfara i Mertz. 2006.:166.). No, to nije igra u kojoj igrači počinju na sličnim pozicijama, budući da igrači raspolažu različitim količinama i formama kapitala.⁸

2.2. Metoda, koncept polja, epistemologija

Upravo Bourdieu daje teorijski, ali i praktični, uzor ovom radu. Bourdieuova metodologija, u jednoj od svojih najdostupnijih inačica, nalazi se u „Outline of a Theory of Practice“ (1977.). Njegova ideja reflektivnosti progovara iz akademskog konteksta – konkretno, iz discipline sociologije znanja – znanstvene metode sociologije i kritički nastrojenog diskursa, odnosno rasprave, filozofije. Tako Bourdieu (preko Grenfell 2008.:200) reflektivnost vidi kao epistemološki proces koji se sastoji od objektiviranja same konceptualizacije i procesa znanstvene objektivacije – najjednostavnije rečeno, reflektivnost znači da bi svatko tko pretendira na položaj proizvođača znanja trebao uložiti napor kako bi prepoznao vlastitu objektivnu poziciju unutar znanstvenog polja u kojem stvara. U ovom radu nije potrebno dublje ulaziti u područje sociologije znanja, već je važno naglasiti kako je za Bourdieua reflektivnost potreba i obaveza sociologa da se uz istraživanje bavi i svojevrsnom sociologijom same sociologije. Promatranje predmeta istraživanja, naročito u fazi prikupljanja

⁷ Bourdieu razlikuje nekoliko formi koje kapital može zauzeti unutar ili kao proizvod samog polja. To su ekonomski (novac i dobra), društveni (veze i mreže poznanstava, obitelj, religijsko i kulturalno nasljeđe), kulturalni (forme znanja, ukus, estetske i kulturne preferencije, jezik, narativ) te simbolički kapital, koji stoji za sve ostale i može biti sredstvo razmjene i u drugim poljima, te se odražava kao prestiž, reputacija ili pozicija u društvu.

⁸ Iako je koncept habitusa Bourdieu primarno razvio tokom istraživanja u Alžiru (1977.), u odnosu na ne toliko diferencirano društvo, on se, primijenjen u suvremenom i zapadnom kontekstu, itekako profilira i uklapa u klasne vrijednosti, percepcije, osjećaje i akcije. O takvoj diferencijaciji Bourdieu ponajprije piše u „Distinkciji“ (1984.), „The State Nobility“ (1989.) te *The Rules of Art* (1992.) .Fanuko (2008.:23.) primjećuje „...u diferenciranim društvima habitus nema u tolikoj mjeri značaj obuhvatne prilagodbe strukturi i njezine reprodukcije kroz prakse, nego postaje sličniji klasnim i statusnim supkulturama. Tu diferencijaciju habitusa Bourdieu zahvaća strukturalnom i, moglo bi se reći, 'institucionalnom' analizom modernih društava koja se uobličuje kao teorija polja.“

podataka, za Bourdieua je faza detektiranja njihova habitusa, no istraživač mora istovremeno voditi računa i o tome kako promatrano utječe na njegov habitus. Ovdje se osim francuske škole sociologije znanja nalaze odjeci dirkemijanskih strukturnih modela – čiji je koncept polja odjek - 50 godina kasnije u antropološkoj teoriji i praksi odraženih od strane, preko teorije Talcotta Parsonsa, Clifforda Geertza (1973.:89.) koji, proširujući ideju etnografije, tvrdi da moramo ući u odnos sa ispitanima i uroniti u njihove društvene aktivnosti istovremeno uz stalnu svijest o vlastitoj poziciji istraživača, kojemu je cilj da dostupnima napravi odgovore koje su drugi dali na naša najtemeljnija pitanja. Tako Bourdieu autorefleksivnost postavlja u odnos koji više nije isključivo onaj istraživača sa samim sobom, već i prihvaćanje i dokaz habitusa kao sustava dispozicija otvorenog utjecaju i posrednog i neposrednog iskustva. Cilj reflektivnosti je omogućiti istraživaču da bude svjestan svog habitusa u odnosu prema istraživanom.

Bourdieu pokušava združiti teoriju i analizu u empirijski uzemljenoj znanstvenoj sociologiji (Bourdieu i Wacquant, 1992.:224-47) na temelju relacijskog razmišljanja (Bourdieu, 1977.). To je metodološki spoj antropologije, poglavito etnografskog pristupa kvalitativnom istraživanju, ali i njegovom supostavljanju i komuniciranju sa statističkim metodama, korištenju već prikupljenih statističkih podataka (1977.,1979.). Bourdieu predlaže relacijsko razmišljanje radi stvaranja odmaka od unaprijed predloženih i stvorenih pristupa istraživanju te njima prečesto inherentnih predrasuda. Suprotno relacijskom postavlja supstancionalističko razmišljanje (Bourdieu, 1998.:4-6.), koje aktivnosti i izbore svojstvene nekim akterima ili skupinama u društvu često tretira esencijalistički. Relacijsko razmišljanje, pak, takve odnose i aktivnosti vidi kao ovisne o specifičnom prostornom i vremenskom kontekstu – Bourdieuovim riječima: „Ono što zovemo distinkcijom, odnosno određen način držanja i ophođenja, najčešće je smatrano urođenim (govori se o *distinction naturelle*, „prirodnoj profinjenosti“), je ništa doli *razlika, razmak*, [...], *relacijsko* svojstvo koje postoji

samo u i kroz svoju relaciju s ostalim svojstvima.“ (1998:6) Bourdieu ne priznaje teoriju bez empirije. U intervjuu s Wacquantom (1989:50) tvrdi: „Dopustite mi da izravno i snažno naglasim da nikad ne 'teoretiziram', ako pod time mislimo na bavljenje nekom vrstom konceptualnog blebetanja [...] zgodnog za udžbenike i kakvo, izuzetno kvarnom interpretacijom logike znanosti, prolazi kao Teorija u velikom djelu Anglo-Američkih društvenih znanosti. [...] Ne postoji sumnja da u mojem radu postoji teorija, ili, bolje rečeno, skup oruđa vidljivog po rezultatima koje mi pribavljaju, ali nisu zamišljeni kao teorija [...] To su privremeni konstrukti koji se uobličuju isključivo za i s empirijskim radom.“

Također, Bourdieu odbija prihvatiti metodološke olakšice konstruktivizma. Utoliko je potrebno izvršiti radnje kako bi se ono konstruirano istraživanje obuhvatilo na najbolji mogući način. To je vrsta prerefleksivne refleksivnosti, a takvu objektivizaciju konstrukcije objekta istraživanja vrši se upotrebom konceptualnog oruđa – tri međuovisna osnovna koncepta: „Pojmovi kao što su habitus, polje i kapital mogu se definirati, ali samo unutar teoretskog sustava kojeg oni sami sačinjavaju, a ne u izolaciji jedan od drugog“ (Bourdieu i Wacquant, 1992.:96.). Svoj metodološki pristup Bourdieu (Bourdieu i Wacquant, 1992.:104-7) sumira na tri distinktivne razine:

1. analizirati pozicije polja imajući u vidu polja moći,
2. mapirati objektivne strukture relacija između pozicija koje zauzimaju djelatnici koji se bore za legitimne forme specifičnog autoriteta u tom polju, te
3. analizirati habitus aktera, njihove sustave dispozicija koje su priskrbili internalizirajući deterministički tip društvenog i ekonomskog stanja.

Po Grenfellu (2008.:222,223), te tri navedene razine predstavljaju različite načine interakcija habitusa i polja⁹. U prvoj, promatra se polje u odnosu s ostalim poljima – poglavito

⁹ Neki od radova u kojima Bourdieu vrši istraživanja specifičnih polja: edukacije (1977., 1988., 1996.), kulture (1984., 1990a., 1990b.), televizije (1998.), književnosti (1996.) te znanosti (2004.). Iz njihova je pristupa razvidno da Bourdieu kao najčvršći oblik definicije granica nekog polja uzima njegove institucionalne okvire, te

prepoznatim poljima moći. Na najvišoj razini to je moć kojom raspolažu država i politika. Na drugoj razini promatraju se pozicije aktera smještenih u polju – pozicije ovise o količini kapitala koji se može opisati u tri dimenzije: ekonomskoj, društvenoj i kulturalnoj. Količina kapitala uvjetuje smještaj u hijerarhiji polja. Polje posjeduje svoju logiku prakse koja određuje koji i kakav je kapital najvrjedniji, i to po pravilu ponude i potražnje. Logika prakse definira o čemu se unutar polja može razmišljati i što se unutar polja može činiti. Analiza individualnih društvenih djelatnika dio je treće razine. Ona opisuje njihovu društvenu pozadinu, smjer i poziciju. Habitus ukazuje i pozicionira individue u polju u odnosu na njihove konfiguracije kapitala, te kako se te konfiguracije odnose prema i koliko odgovaraju vodećim principima logike polja. Ovdje želim ukazati na činjenicu da takva metodologija ne specificira o kakvoj je metodi riječ – kvalitativnoj ili kvantitativnoj. Ipak, Bourdieu inzistira na prikupljanju relevantnih podataka unutar zadanog polja, ali istovremeno odbija pozitivističke zaključke, budući da svakodnevicu, te njezine mehanizme, ne vidi monolitnima, već u mreži relacija. Ta je slika svakodnevice mekša, mutnija, ali i poštenija, prema objektima istraživanja, usmjerena teorijom prakse (preko Fanuko, 2008.:21) i uspješno odbija postavke pozitivističkog materijalizma¹⁰ te intelektualističkog idealizma¹¹. Ishodište teorije prakse jest premisa da su „objekti spoznaje konstruirani, a ne dani, ali da se principi te konstrukcije nalaze u društveno

tako i proizlazi da pojam polja predstavlja društvene strukture. Ipak, polje mogu biti i društvene skupine, poput supkultura, ili pak, u suvremenom okruženju, mogu se usuditi koncept polja prenijeti i na takozvane korporativne kulture, termin koji stoji umjesto dominantnih sklopova praksi i značenja promoviranih unutar neke institucije – primarno u granama ekonomskih djelatnosti.

¹⁰ Neke varijante, poput one ekonomske znanosti, pozitivističkom materijalizmu pretpostavljaju čvrstu premisu racionalnog djelovanja. Takvo je djelovanje proglašeno i držano racionalnim, te baštini teorijske koncepte velikog utjecaja, ne samo u društvenim znanostima poput ekonomije, već i u društvenom imaginariju. U terminima ekonomije opisan je pojmom *homo economicus*, u djelovanju sažet u sljedećoj tvrdnji Adama Smitha (1986.:119): „Neće nam večeru priskrbiti dobrotu mesara, pivara ili pekara, već njihov vlastiti interes.“ Tom je konceptu pridružen konceptualni dokaz Johna Nasha. On je postavio ideju *Nasheva ekvilibrija*, smještenu unutar matematičkog polja *teorije igara*. Po Rizviju (2003.:386), eksperimentalna ekonomija prihvatila je Nasheve zaključke, te je tako teorija igara ušla u ekonomsku teoriju. No, teorija igara racionalnog izbora imala je doseg izvan puke teorije te je transformirala mnoga polja poput industrijske organizacije i međunarodne ekonomije. Osnovni problem te teorije, i same uhvaćene u napore između djelovanja i strukture, koju Bourdieuova uspješno zaobilazi, je pretpostavka da se ljudi u svakodnevnom životu ponašaju racionalno – stav koji djelovanje izjednačava s poznavanjem i prilagođavanjem strukturi te njezinoj percipiranoj objektivnosti.

¹¹ Bourdieu prevazilazi intelektualistički idealizam inzistiranjem na teoriji prakse. Tako, inzistirajući na prikazivanju mehanizama i ranije navedenim čvrstim metodološkim postavkama – autorefleksija, relacijska svojstva, nedeterministički, mekani pojmovi habitusa i polja – uspijeva izbjeći zamke reifikacije.

konstruiranom sistemu strukturiranih i strukturirajućih dispozicija koje imaju praktične funkcije“. Thompson (u Grenfell, 2008.:90.) primjećuje: "Koncept polja nije razvijen kao velika teorija, već kao način prevođenja praktičnih problema u konkretne empirijske djelatnosti i operacije. Taj se posao ne može napraviti u uredu ili u knjižnici, već doslovce napolju." Različita polja nalaze se u međusobnoj interakciji, svako ima svoju hijerarhiju, procese uspostavljanja, rušenja i ponovnog sastavljanja i isključivanja sustava moći, fluktuirajuće vrijednosti kapitala, pretenzije prema slabijim poljima te vlastite sfere interesa, koje istraživač može razaznati samo empirijskim istraživanjem.

Akteri u polju djeluju u skladu s internaliziranim, nepisanim pravilima, koje Bourdieu (1990.:43) naziva doxom, odnosno doksičnim iskustvom: „podudarnost objektivnih struktura i internaliziranih struktura koje pružaju iluziju trenutnog shvaćanja, karakteristična za praktično, poznato, svakodnevno iskustvo, te koja u isto vrijeme, da bi omogućila vlastitu opstojnost, iz tog iskustva isključuje svako propitkivanje svojeg ishodišta.“ Doxa tako predstavlja produžetak metafore igre, nadovezane i na termine polja, te dijelom i habitusa, s napomenom da je društveno djelovanje kako ga prikazuje Bourdieu kompetitivno – igra se odvija zbog stjecanja vrijednosti, motivacija aktera proizlazi iz stjecanja kapitala.

2.3. Koncept kapitala

Kapital, je pak, za Bourdieua (1996.:46, po Fanuko 2008.:16,17) višedimenzionalan pojam: „Kapital je akumulirani rad (u svojem materijaliziranom obliku ili u svojem „inkorporiranom”, utjelovljenom obliku) koji, kada ga na privatnoj, tj. ekskluzivnoj osnovi prisvajaju akteri ili grupe aktera, omogućuje im prisvajanje socijalne energije u obliku postvarenoga ili živog rada. On je *vis insita*, sila upisana u objektivne i subjektivne strukture, ali on je i *lex insita*, načelo koje je u podlozi imanentnih regularnosti društvenog života. On čini igre u društvu – ne samo ekonomsku igru – nečim različitim od pukih igara na sreću što u svakom trenutku nude mogućnost čuda. (...) Kapital za koji, u njegovim objektiviranim i

utjelovljenim oblicima, treba vremena da se akumulira i koji, kao potencijalna sposobnost proizvodnje profita i vlastite reprodukcije u identičnom ili proširenom obliku, ima tendenciju trajnosti, jest sila upisana u objektivnost stvari na osnovi koje sve nije jednako moguće ili nemoguće. A struktura distribucije različitih tipova i podtipova kapitala u danom je trenutku imanentna struktura društvenoga svijeta, tj. skup prinuda, upisanih u samu stvarnost toga svijeta, koje upravljaju njegovim funkcioniranjem na trajan način, određujući šanse uspjeha za prakse.“ U kontekstu ovog rada, treba napomenuti da Bourdieu razlikuje i različite tipove rada, kao na primjer obiteljski, religijski, politički, socijalni i kulturni. Rad proizvodi kapital, a Bourdieu (1997.:47., preko Fanuko 2008.:17.) razlikuje nekoliko tipova:

- a) Ekonomski kapital, konvertibilan u novac, a s pravne strane može biti institucionaliziran, odnosno postvaren u obliku vlasničkih prava¹²;
- b) Kulturni kapital, pod određenim uvjetima moguće ga je konvertirati u ekonomski, njegova se institucionalizacija nalazi u formi obrazovnih kvalifikacija;
- c) Socijalni kapital, odnosno umreženost, splet društvenih veza i obaveza, te svoju institucionalnu dimenziju nalazi u plemićkom naslovu, te
- d) Simbolički kapital, „oblik koji poprimaju sva tri oblika kapitala kada ih se percipira i priznaje kao legitimne.“ (Fanuko, 2008.:17.) Swartz (1997.:136.) primjećuje kako je simbolički kapital djelatan poglavito iz perspektive polja. Funkcionira kao svojevrsno 'meta-polje', polje moći, koje je sredstvo diferencijacije i borbe kroz sva ostala polja. Također, simbolički kapital, odnosno moć, Bourdieu istovremeno označava i ono što bi iz perspektive teorija konflikta nazivalo dominantnom pozicijom odnosno klasom,

¹² Vid vlasničkih prava već obuhvaća intelektualno vlasništvo, Bourdieuov stav o istom trebao bi biti dopunjen, budući da je razvoj digitalnih tehnologija i metoda distribucije digitalnih dobara (kao i regulacija njihovog vlasništva, kao i zloupotrebe te krađe) bitno izmijenila u zadnjih petnaestak godina. Za više o intelektualnom vlasništvu pogledati William Cornish, „Intelektualno vlasništvo : sveprisutno, ometajuće, nebitno?“ (2008.), a za zakonodavni okvir koji „u području prava intelektualnog vlasništva obuhvaća propise kojima se uređuju pojedina područja prava intelektualnog vlasništva te propise prema kojima postupaju nadležna tijela u postupcima koji se vode za zaštitu prava intelektualnog vlasništva od povrede“: <http://www.stop-krivotvorinama-i-piratstvu.hr/hr/provedba-prava/zakonodavni-okvir/index.html>

ali s važnom distinkcijom - promatranje moći kao polja ukazuje na njegovu dinamiku, to jest, nestalnost dominantne pozicije, prisutnost borbe radi akumulacije ostalih oblika kapitala, koje tada određeni interesi konvertiraju u legitimitet kako bi uopće kotirali za pozicije u polju moći.

2.4. Bourdieu i kulturalni studiji

Postavlja se pitanje - mogu li kulturalni studiji legitimno posegnuti za Bourdieuovom teorijom? Fanuko (2013.:49.) kulturalne studije smješta „unutar daleko obuhvatnijeg sociološkog imperija“, kulturalni se studiji oslanjaju na raznolike metodologije i teorijske tradicije, te su u tolikoj mjeri disperzirani da autor Barkerovoj (2004.:42.) definiciji pridaje svojstvo istinitosti: „Teorijski termini koje su razvile i upotrijebile osobe koje svoj rad nazivaju kulturalnim studijima konstituiraju ono što su kulturalni studiji.“ Czerny (2013.:53-75) kulturalne studije stavlja u prevoditeljsku ulogu, onu komunikatora između različitih disciplina, koja je u skladu s disperziranom kulturalnostudijskom praksom. U ovom je istraživanju fokus dan na komunikaciji dvaju srodnih društveno-znanstvenih praksi: sociologije kulture i kulturalne antropologije, s kojima komunicira student kulturalnih studija.

Takav je pristup problematičan i zbog samog Bourdieuova stava o kulturi. Mary Mander (1987.) tvrdi da je Bourdieuovo shvaćanje kulture svedeno na klasnu kooptaciju i legitimizaciju u društvu, primarno kroz školovanje. Uspoređuje ga s Williamsovim (1961.) definicijama kulture. Umjetnička su djela proizvod sustava društvenih odnosa, i vrednovana ovisno o poziciji njegovog proizvođača u odnosu prema poziciji u polju. Teži spajanju antropološke definicije kulture kao svakodnevnog načina života, ali i interakcije s društvenim institucijama, i dokumentarne definicije, koja obuhvaća vrednovanje vrijednosti kulturnih artefakata te bilježenja i vrednovanja ljudskog rada. Williams čini grešku u tome što ne vidi strukturu ispod kulture, odnosno odbija njezin univerzalizam - to je i mjesto na kojem njegova teorija pada - nema mogućnost obuhvaćanja kompleksnost kulturnih formi, te ne može

objasniti supostojanje različitih kulturnih praksi. S druge strane, antropološka se definicija kulture kao jedinstvenog, o kontekstu ovisnog načina života, kao i njezino odbijanje prihvaćanja određenih univerzalističkih ideja, nalazi u konfliktu s Bourdieuom. Ipak, sukob je primarno epistemološke, a ne praktične naravi, što je razvidno iz Hörischeva zaključka koji ukazuje na sposobnost ukazivanja na trivijalnost teorije u odnosu na svakodnevicu u Bourdieuovoj teoriji: „Ne postoje apstraktne teme (kao globalizacija, apstrakcija razmjene ili Edipov kompleks), nego 'samo' životne priče u kojima se doživljavaju nezaposlenost, gubitak prihoda ili sukobi oca i sina.“ (2007.:58.) Interakcije strukture i pojedinca čine društvo, a življena kultura njezina je manifestacija, te Bourdieu s time nema problema. Njegov sukob s kulturalnih studijima ogledan je u njihovom odnosu prema trivijalnom, površinskom, vidljivo u glorificiranju i jednostranom čitanju potrošačkih praksi bez njezinog kontekstualiziranja u široj društvenoj domeni. Tako je jasno da razlika u pristupu primarno proizlazi iz različitih pristupa sociološkoj tradiciji. Budući da je Williams pripadao neomarksističkoj tradiciji, njegovu je teoriju teško pomiriti s Bourdieuovom, koji primarno počiva na sintezi klasične sociološke misli. Utoliko je zaključak Mary Mander o slaboj primjenjivosti Bourdieuovih koncepata prilikom istraživanja kulture, u antropološkom smislu, kao sveobuhvatnosti životnih praksi - manjkav. Upravo Bourdieu može pružiti čvrstu metodu, kao i jak teorijski okvir kulturnom istraživanju. Na sličan način razrješava i problematiku interdisciplinarnosti, koju ovaj rad ne primjenjuje iz pomodnosti (uspoređi s Hörisch, 2007.:114.), nego iz potrebe.

3. Društveni i ideološki kontekst

Ovaj će dio rada, u širokim, ali teorijski i izvorišno jasnim potezima pokušati prikazati problematiku suvremenosti u odnosu na humanističke vrijednosti kulturalnih studija. Utoliko, riječ je o smještanju studenata kulturalnih studija u kontekst suvremenog, globaliziranog svijeta, daleko od akademskih rasprava i čistoće teorije. Upravo je jedna od svrha ovog rada prikazati prilagođenost habitusa studenata kulturalnih studija nekoj od društvenih paradigmi, te je stoga kontekstualiziranje suvremenog konteksta važno. Također, postmoderna vizura identiteta, odnosno njegovog performativa, može biti postavljena kao jedan od centralnih motiva konteksta suvremenosti. Utoliko, potraga za afirmacijom osobnog, kao i profilacija mnoštva identiteta, te njihova konstrukcija za potrebe tržišta, pa tako i ono rada, za sobom povlači i vizure ideje slobode. Problematika takvog pristupa, te takve, trenutno dominantne vizure suvremenosti, razvidna je u mnogostrukim redukcijama, što će biti prikazano u ostatku ovog poglavlja.

3.1. Neoliberalna ideologija

Bourdieu je naglašavao upotrebnu vrijednost svojih istraživanja, pa su stoga njegova istraživanja u polju institucionalnog obrazovanja i ekonomskog sustava u slučaju ovog rada manje upotrebljiva, i to iz dva razloga. Prvo, ta su istraživanja vezana uz Francusku ili frankofono područje, odnosno uz društvo različite edukacijske i intelektualne tradicije. Drugo, od nekih je prošlo i više od polja stoljeća, pa su se i tekući problemi društva promijenili. Promijenio se i pojmovni korpus kojemu je Bourdieu posvetio javni antagonizam zadnjih petnaestak godina svojeg života, objedinjenom u kontroverznom pojmu neoliberalizma.

Neoliberalizam se najčešće tumači kao ekonomsko-pravni model, koji zagovara vrlo malenu ili vestigalnu državu, kao i pripadajućih joj obaveza u obliku poreza, s tržištem kao najvažnijim – ponekad i jedinim – regulatorom društvene vrijednosti. U praksi, zagovornici takvih modela nazivaju se liberalima, libertarijancima ili libertincima a neoliberalizam označavaju nepoželjnim, reduktivnim, antagonističkim i općenitije, manjkavim terminom. Pozicija legitimnost crpi iz suvremene ekonomske ortodoksije, odnosno neoklasične ekonomije¹³, i njezine metode, odnosno kvantitativne analize, odnosno jednoj od metodoloških grana ekonomije, ekonometrije. Ekonometrija primjenjuje matematičke i statističke metode, te promijenjenu računalnu znanost kako bi analizirala ekonomske podatke. Njezin je cilj dati empirijsku, modelima obrađenu potporu ne samo ekonomskoj teoriji, već i cjelokupnom ekonomskom sustavu (Bahovec, Erjavec 2009.). Razlike na osima humanizma i ekonomije¹⁴ ne leže toliko na osima progresivnog i konzervativnog, već na onoj percepcije autoritarnog i slobodarskog, kao i prioritetnoj ljestvici društvenih problema i njihovih rješenja, a najveća je prepreka u komunikaciji upravo obezvrjeđivanje historijskih naracija koja se odvija između praksi te loše kontekstualiziranim, pa shodno tomu i loše tumačenih kanonskih tekstova. Bourdieu, pak, nadilazi problematiku, te primjerice prihvaća ekonomsku verziju racionalnog izbora, ali mu dodaje dimenziju pluralizma: racionalni je izbor racionalan

¹³ No, treba uzeti u obzir da su jednostrana čitanja ekonomske teorije, poglavito iz perspektive akademskog humanizma, često pogrešna i/ili manjkava. Takve interpretacije sklone su selektivnom citiranju i manjkavoj kontekstualizaciji, te tako potiču antagonizme, čiji se odjeci mogu, u ovom slučaju i bordjuovskim i fukoovskim rječnikom (1994.), opisati kao borba za moć, odnosno za pozicije unutar diskursa i polja moći. Važno je napomenuti višestrukost paradigmi i unutar same ekonomske znanosti, kao i njezinu samokritičnost. Ekonomija je društvena znanost, te proizvodi teoriju, njezina se praksa naziva poduzetništvom. Suvremena ekonomska ortodoksija, poglavito inspirirana Hayekovom (1948.) i Friedmanovom (1962.) teorijom – te bliskom mu čikaškom školom – i sama je primjerice suprotstavljena monopolističkim praksama suvremenog kapitalizma.

¹⁴ Također, dobar se dio rasprava humanizma i ekonomije može vrlo lako diskreditirati, budući da se najčešće radi o taktici vabljenja, korištenoj kako bi se dobio medijski publicitet, u čemu su libertarijanci, koji, čini se, mnogo bolje razumiju primat promocije nad sadržajem prilikom perfomiranja identiteta na suvremenim komunikacijskim kanalima. Tome svakako pomažu i djela poput „Fools, Frauds and Firebrands“ Rogera Scrutona (2015.), koji svisoka nalazi greške teoretičarima onog što naziva novom ljevicom, poput Althussera, Lacana, Derride, Žižeka i drugih. Čini ono za što optužuje one kojima presuđuje - čupa ih iz prostorno-vremenskog konteksta, i piše onako kako im zamjera da pišu - dosadno i pompozno. Tako čini istu grešku kao i suvremeni praktikanti identitetskih politika, ali i dijela humanističkih znanosti o kojima će biti riječ kasnije u tekstu - ne čita ono na što se poziva i dolazi sa već unaprijed gotovim zaključcima. Ipak, ne može mu se zamjeriti primjenu redukcije kako bi prodao knjigu i izrazio vlastite stavove.

samo unutar određenog polja. Utoliko, racionalnih je izbora barem onoliko koliko i polja, a interesi nisu isključivo financijske prirode, odnosno mogu ostvareni u nekom od drugih oblika kapitala, a čisti je ekonomizam manjkav pristup društvenim fenomenima (Fanuko 2008.:19.)

U Republici Hrvatskoj zastupnici libertarijanizma zauzimaju propulzivne medijske pozicije, olakšane upotrebom novih medija, naročito Interneta. Time mogu relativno malim novčanim – iako ne nužno i vremenskim – ulaganjem doprijeti do većeg broja ljudi. Primarno uspješni poduzetnici¹⁵ ili ekonomisti predstavljaju i brane ideju slobodnog tržišta, najčešće u slobodnom, novinarskom modusu pisanja, ali popraćeno statističkim podacima i istraživanjima, bilo izvornima ili preuzetima. Ideju promoviraju supostavljanjem vlastitih interpretacija podataka s komentarima hrvatske političko-ekonomske scene. Legitimnost navedenog supostavljanja temeljena je na činjenici snažno centraliziranog, razgranatog i jakog državnog aparata, koji je istovremeno i najveći zapošljavatelj, ali i najveći dužnik. Zalažu se za privatno vlasništvo i rastakanje aparata socijalne države, poput javnog zdravstva, školstva i mirovinskog sustava. Argumentacija počiva na neoklasično ekonomskim postulatima, po kojem bolje upravljanje dobrima proizlazi iz interesa upravljača, koji dolazi iz vlasništva, odnosno tvrdnji da javno upravljanje ne ide u korist javnosti, već onima koji javnim dobrom upravljaju.¹⁶ Takav sustav razmišljanja visoko valorizira individualno, brzo, odlučno, precizno i što je više moguće ekonometrijski opravdano i potkrijepljeno djelovanje. Veliku

¹⁵ Ovo je dobar trenutak za osvrt podjele čija je pojavnost specifična za Hrvatski javni diskurs, one između javnog i privatnog, odnosno privatne i državne tvrtke. Takva podjela proizlazi sa početka osamdesetih godina prošlog stoljeća, kada je 1985., pod pritiskom MMF-ova monitoringa, prisutnog od 1982., tadašnja Savezna Federativna Republika Jugoslavija dopustila osnivanje poduzeća izvan kolektivnog vlasništva. Ta je podjela ostala u kolektivnom sjećanju i nakon raspada SFRJ, često u kontekstu uslijed tadašnje ekonomske krize državno-medijskog kritiziranja takvih praksi, odnosno rastakanja kolektivnog vlasništva i popuštanju tržišnoj logici (iz Val: Omladinski list, godišta 8-14, brojevi 126-262.) Drugi element negativnog definiranja poduzetnika i poduzetništva proizlazi iz novog pravnog ustroja, odnosno donesen je tranzitni Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o pretvorbi društvenih poduzeća krajem 1992. (NN 083/1992.), dok je u ožujku 1996. donesen zakon o privatizaciji. Po završetku rata provedena je kuponska privatizacija. Privatizacijski je proces iskorišten za "brzo bogaćenje bivših tehnokratskih i novih političkih elita, bez obzira na sudbinu zajednice ili zaposlenika, oslanjajući se na njihovo neznanje i nesnalaženje i kaos rata." (Protulipac, 2014.) Za detaljniji opis i prikaz pogledati Štulhofer (1998., 1999.) te Bedeković (2000.)

Unutar ekonomije, poduzetništvo se definira kao proces izrade poslovnog plana, pokretanja i vođenja poduzeća.

¹⁶ Takva je logika rastakanja države blagostanja u praksi najpoznatija na primjerima Sjedinjenih Američkih Država Ronalda Reagana te Ujedinjenog Kraljevstva Margaret Thatcher, sprovedena pod utjecajem neokonzervativaca. Više u Kristol (2004.).

podršku imaju u brzorastućem i izrazito propulzivnom sektoru informacijskih tehnologija¹⁷. Budući da se novi oblici stjecanja socijalnog kapitala, odnosno društvene umreženosti, nalaze upravo unutar domene informacijskih tehnologija, a etičke postavke ugrađene u njezinim temeljima¹⁸ vode savezu libertarijanizma i kulture industrije informacijskih tehnologija – odnosno, habitus im se, zbog vrlo pozitivne egzistencijalne situacije, lako prilagođava već argumentiranoj i razrađenoj poziciji, te kasnije i reproducira dispozicije koje rezultiraju potencijalno visokom mjestu u polju moći. Poduzetnici koji se žele pozitivno profilirati umješno koriste nove medije i prihvaćaju nove softverske i mobilne tehnologije – njihov legitimitet istovremeno ovisi o njihovoj financijskoj uspješnosti, ali i o vještini baratanja novim tehnologijama. Tako suradnja poduzetničke i informacijsko-tehnološke kulture te srodnih ima habitusa nije upitna, a naracija libertarijanizma utoliko je jača.

3.2. Kontekst - koncepti postmodernizma i identiteta

Uspjehu libertarijanizma treba pridodati nove forme društvenih institucija te proliferaciju novih formi identiteta. Bauman (2000., 2011.) identificira pet različitih, ali povezanih razvoja za koje smatra da su dovele do tranzicije iz modernosti - doba stabilnosti, vođeno projektom Prosvjetiteljstva - u ono što naziva tekućom modernosti, nastalog po završetku drugog svjetskog rata. Prvo, nacije države više nisu najvažniji nositelji društva, odnosno, suvremene nacije države danas raspolažu sa daleko manje moći kojom bi mogle

¹⁷ Također, treba napomenuti da mnoge pojavnosti u sveukupnosti informacijskih tehnologija ili nisu obuhvaćene zakonima, ili, ako i jesu, zakoni ih tretiraju izrazito nepovoljno. Primjerice, država pokušava oporezivati korištenje open source softvera u poslovne svrhe, odnosno oporezivati ono što je besplatno.

¹⁸ Slobodarske etike visokotehnoloških sveučilišta u Sjedinjenim Američkim državama, počevši od pedesetih godina prošlog stoljeća. Castells (2003.) u „Internet Galaksiji“ njihovu kulturu naziva tehno-meritokratskom, te se obrasci ponašanja prenose i danas. Zadnjih godina dodatno dobivaju na snazi, budući da taj gospodarski sektor dobiva velik ekonomsko-gospodarsku značaj, a time i valorizaciju od strane ekonomista, ali i poduzetnika. Odlikuje ih i specifičan način rada i proizvodnje. Budući da proizvode nematerijalnu robu, bitno je olakšana distribucija finalnog proizvoda, a istovremeno je omogućena, barem u slučaju softwarea, njegova jednostavna nadogradnja. U takvom je poslovnom i radnom okruženju moguće vjerovati u iteracije, budući da može biti stavljen u upotrebu, odnosno na tržište, u nedovršenom obliku, tek upravu tu fazu nedovršenosti iskoristiti kao istraživanje za poboljšanje proizvoda. Do 2014. godine neslužbeni moto Facebooka, giganta društvenih mreža i novih oblika umrežavanja, bio je „Move fast and break things.“ Ta si industrija to može priuštiti, ali isto tako je znakovit i novi moto: „Move fast with stable infrastructure.“ – Facebook, osnovan 2004. godine, pripada starijem obliku društvenih medija, te mora oprezno strategizirati kako bi očuvao vlastitu poziciju i ojačao je nasuprot novijim, poput Twittera, Instagrama te Snapchata.

utjecati na događaje unutar i izvan svojih granica. Drugo, uzlaz globalnog kapitalizma, multi- i transnacionalnih kompanija, kao i njihove moć odlučivanja, te u konačnici, njihova rastuća suverenost, dodatno decentrira i slabi autoritet države. Treće, elektroničke tehnologije i Internet omogućuju gotovo istovremene, nadnacionalne komunikacijske tokove. Četvrto, zbog destabilizacije države s jedne, a ekonomizacije javne sfere s druge strane, Bauman nalazi da se društva sve više brinu oko rizika, upuštajući se u razmišljanje o vlastitim nesigurnostima i potencijalnim opasnostima. Peto, dolazi to izrazito velikog porasta migracija po čitavom svijetu. Čvrsti je modernitet pružao i podržavao unificirani, racionalni, i stabilni osjećaj osobnog identiteta, uvjetovanog visokom razinom ravnoteže u društvenim strukturama, temeljenog to jest relativno stabilnih sustave normi, tradicija i institucija. Institucije imaju relativno veliko povjerenje stanovništva, poglavito ona nacije-države - referentne točke održavanja društvenih, političkih i ekonomskih ideala. Pet nabrojanih razvoja rastaču i potkopavaju naciju-državu, te se nekadašnje figure autoriteta - znanstvenici, stručnjaci, intelektualci te državni službenici - nalaze u mnogo nestabilnijem položaju u odnosu prema javnosti. Istovremeno, ekonomske sile utječu na egzistencijalnu sigurnost, u čvrstom modernitetu utjelovljenom u obliku stalnog, stabilnog zaposlenja. Danas, takva je praksa gotovo nemoguća, te je očekivati isti nerealno, a najčešće i nedostižno - takav je radni odnos zamijenjen privremenim ugovorom o zapošljavanju, a radna je snaga mnogo mobilnija i fleksibilnija. Od radne se snage očekuje kontinuirana edukacija, najčešće o vlastitom trošku, kako bi održali konkurentnost na tržištu. Istovremeno, destabilizaciju radnog mjesta prati rastakanje države blagostanja i pripadajućih joj servisa.

Bauman temelje tekuće modernosti vidi u pomaku sa industrijske proizvodnje prema potrošnji. Identitet je vezan uz potrošnju, postaje fragmentiran, nestabilan, unutarnje nekoherentan, te ga Bauman vidi kao puku sumu potrošačkih izbora koji ga istovremenu i sačinjavaju, ali kojima se i reprezentira u društvu. Budući da je naglasak na osobnim

izborima, kao i izražavanju vlastitog identiteta kroz potrošnju izrazito velik, to rezultira percipiranjem sebstva kroz propitkivanje i introspekciju, što stvara osjećaj tjeskobe. Društvo takvih individualaca, ono tekućeg moderniteta, mučeno je nesigurnošću i niskom razinom stabilnosti, odnosno, Žižekovim¹⁹ (2010.) riječima, „kriza postaje načinom života“. Bauman kao najpoželjniju karakteristiku postavlja onu mobilnosti, jer ona omogućava uspješnu potragu za bogatstvom i osobnim ispunjenjem. Najpoželjniji životni okvir zadan je vremenom, a ne prostorom - povezani Internetom i izrazito mobilni, takvi individualci, koje Bauman²⁰ uvjetno naziva turistima, mogu kretati i raditi kuda ih je volja, te optimizirati poslovanje i identitetske prakse.

U nastavku na Baumana, suvremene tehnologije, medijske i komunikacijske prakse dovode do nastajanja takozvanih identitetskih politika, koje su puki produžetak naracije multikulturalizma. Žižek (2008.:140-177.) upravo u multikulturalizmu vidi ideologiju, kao što je detektira i Wacquant (2004., 2007., 2009.) promatrajući marginalizirane u američkim urbanim centrima. Identitetske su politike²¹ njegov produžetak, suplement koji kapitalizira na proizvodnji simbola zbog težnji za legitimizacijom. One su istovremeno izvor socijalnog, ali i ekonomskog kapitala, mjesto mobilizacije grupnih habitusa u polju kulturne proizvodnje, ali pesimistični odjek Baumanove teorije identiteta. Manje pesimističnu suvremenu teoriju identiteta daje Stuart Hall (1992., 2000.), te tvrdi da suvremeni identitet više nije statičan, razvija pojam identiteta kao strategijskog i pozicijskog. Identitet je odvojen od specifičnih

¹⁹ Žižeku se može zamjeriti štošta - kaotična misao, nestrukturiran pristup istraživanju, posezanje i interpretiranje upitnih teorija, kao i angažman javnog intelektualca. Ipak je i jedan od najvećih agitatora akademske ljevice, a njegova čitanja suvremenih ekonomskih i političkih polja, kada želi biti ozbiljan, mogu pružiti kvalitetne i korisne uvide u materiju, ukoliko se u obzir uzmu njegove ekscentričnosti te ga se smjesti unutar čvršće znanstvene tradicije.

²⁰ Baumanova je teorija odabrana zbog njegova odbijanja znanstvene ortodoksije. Metoda mu je oprečna Bourdieuovoj - počinje s teorijom, te je sklon teoretiziranju, dok Bourdieu teoretizira radi postavljanja granica istraživanja i razotkrivanja vlastite pozicije. Također, kod Baumana je naglašena determiniranost strukturom, dok se kod Bourdieua radi o međudjelovanju. Ipak, pruža makro sliku suvremenog globalnog društva o kojoj se je Bourdieu izrazio samo u najširim crtama.

²¹ Istovremeno i kamen spoticanja i libertarijanizmu i humanizmu, gdje čak i postmoderna maksima kakvu je postavio filozof znanosti Paul Feyerabend, „everything goes“, paradoksalno ne može proći provjeru u društvenoj realnosti, budući da je nemoguće zadovoljiti zahtjeve sve brojnijih i glasnijih manjina. Za biti manjinom dovoljno je naći terminološku distinkciju, kao i potrebu za javnim izjašnjavanjem iste.

vremenskih, prostornih i povijesnih koordinata, utopljeni u različitosti kojoj svjedočimo i u koju smo uronjeni u suvremenom društvu.

Ipak, neovisno o uspjehu postignutom na ekonomskom polju²², nošenog novim tehnologijama, pogledima na identitet te konstruiranim na takvim principima rada, libertarijanizam, promovirajući vrlo nježnu ideju slobode²³ inzistira na vlastitoj legitimnosti, i na temelju pridane vrijednosti simboličkog kapitala, ekonomske interpretacije aplicira na društvene fenomene, te dolazi u domenu ekonomizma, redukcije od koje se Bourdieu uspješno obranio inzistirajući na različitim dimenzijama kapitala, kao i utjecajima polja, u ovom slučaju ekonomskog, na individualne, ali i klasne habituse. Utoliko, vrijednosti libertarijanizma ne samo da nisu univerzalne, nego izvan konteksta ekonomije obuhvaćaju vrlo malen dio društvenih problema i praksi koji je nemoguće reducirati na ekonomske, a bez kvalitativnog istraživanja²⁴ i autorefleksije ostaje bez velikog dijela konteksta, te utoliko i nalazi opravdanje za redukciju. Njezin interes ekonomizacije svakodnevice proizlazi iz nužnosti, budući da postavke ekonomskog polja, iako ekonomski kapital i jest korijenski oblik kapitala, nisu primjenjive na sve ostale institucije, te utoliko vrše simbolično nasilje nad vlastitim neistomišljenicima. Iz bourdieuovske perspektive, libertarijanci raspolažu

²² Ne samo na ekonomskom. Neki od spomenutih poduzetnika sudjeluju i u civilnom, neprofitnom sektoru, te doniraju opremu i/ili drže edukacijske programe. Ukoliko su dobro izvedene, kakva god naracija iza njih stajala, i kako god se tko njima promovirao, vrlo je teško naći manjkavost takvom odgovorno-društvenom djelovanju, pa i kada je usmjereno reprodukciji radne snage, konkretno, popularizaciji novih tehnologija, terminski obuhvaćenih u STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) područje.

²³ Sloboda izbjegava definiciju, jer upravo to poništava njezinu ideju. Upravo je njezina nedefiniranost čini djelatnom, odnosno instrumentaliziranom za ispunjenje individualnih ciljeva. Ipak, budući da se radi o ekonomiziranoj misli, govori se o slobodi od obaveza prema državi, koje se primarno manifestiraju u porezima, ali i susretima s državnom birokracijom.

U ovom je kontekstu zanimljiva geneza slobode kakvu je pronalazi Hannah Arendt (1993.): Koncept slobode proizlazi iz političke prakse antičke Grčke, te je povijesno neodvojiv od političkog djelovanja. Politički su djelovati mogli samo oni oslobođeni osnovnih životnih radnji, poput rada zbog prehrane, te su se zato mogli posvetiti političkim pitanjima. Ideja slobode je zatim, oko petog stoljeća poslije Krista, asocirana s Kršćanskom idejom slobodne volje. Arendt tvrdi da je ideja slobode kao ona slobode od politike razvijena relativno nedavno, i supostavljena je ideji slobode kao mogućnosti da se krene nanovo. U posljednjoj opciji Arendt vidi transformativne mogućnosti, odnosno kao prostor u kojem se može proizvesti nešto potpuno novo. Također, Isaiah Berlin je 1958. (okupljenih u zbirci *Four Essays on Liberty*, 1969.) nudi pristup analitičke filozofije proučavanju političke filozofije, te razlikuje pozitivnu ideju slobode, koja slobodu predaje u ruke vlasti, te negativne ideje slobodi, koja brani „pravo na samoodređenje.“

²⁴ U ekonomskoj se znanosti teži koristiti već postojeće obrasce prilikom vršenja kvalitativnih istraživanja; odnosno unaprijed sastavljena pitanja za intervju, obrasci ispitivanja, kompariranje odgovora različitih istraživanja i tako dalje.

ekonomskim kapitalom, a suvremenim tehnologijama izgrađuju socijalni, te se suvereno smještaju na vrlo pozitivnom položaju u polju moći. Identiteti su markeri raspoznavanja unutar polja, ukazuju na dispozicije individualnih i grupnih habitusa, te, kao što je Hall - koji s Bourdieuom dijeli metaforu borbe - primijetio, identifikacija je pojam konkretniji onom identiteta - ona je artikulacija u određenom, korisnom trenutku, dio habitusa u igri.

S druge strane, Bourdieu uspješno odolijeva i udarima od strane tradicijski mu i intelektualno bliže misli. Poststrukturalizam, psihoanaliza i postmodernizam uspješno su rastočili tkivo humanizma. Bourdieu teoretiziranje izbjegava tvrdoglavim inzistiranjem na autorefleksivnosti, odnosno bavljenjem društvenom problematikom, ali i sociologijom samom; metoda je istovremeno i lijek znanosti, ali time i legitimno znanstvena. Lijek u smislu kakvog upućuje Hōrisch (2007.:16-21.), kao apotekarski pripravak u trenutku zapetljaja u teorijske konstrukte. Hōrisch također navodi i sklonost teoretičara da preozbiljno shvaćaju teorije, što Bourdieu ne čini - teorija služi iznalaženju mehanizama prakse, ali može i biti transformativna. Hōrisch (ibid., 55-58.) mu priznaje svijest o povratnoj vezi društveno-znanstvenog rada na subjekte istraživanja, te ga smješta posred humanističke tradicije,²⁵ pritom mu prijateljski i pomalo pokroviteljski analizira teorijski aparat kao „spoj svega što na teorijskom tržištu može donijeti prihvaćanje, izbjegava radikalne teze i nadovezuje se na zdrav ljudski razum.“

²⁵ U „La Sociologie est un sport de combat“ (2002.), „Sociologiji kao borilačkoj vještini“, Bourdieu u jednom od intervjua ukazuje na dva performativa vlastitog habitusa, od kojih svaki pripada zasebnom polju - u polju društvene institucije obitelji, onog što se kolokvijalno naziva privatnim, Bourdieu je idealist, vjeruje da je dobar život onaj u kojem „stremimo, malo pomalo, popraviti stvari koje nas smetaju“, što je trenutak koji istovremeno razjašnjava i njegovu potrebu za mobilizacijom u polju sociologije i želju za ulaskom u javnu sferu te upuštanje u borbu za značenje s medijima. Taj se prosvjetiteljski ideal nastavlja u polje sociološke znanosti, ali u drugom obliku - potrebno je ne samo baviti se znanošću, već se prema njoj odnositi časno i vjerodostojno. Humanističkim se momentom može protumačiti i iskorake u javnost. Svjesno je ušao u polje u kojem je njegov kapital na bitno manjoj cijeni, te pokušao iznijeti promjenu, te ukazao na pravu vrijednost humanizma - transparentno društveno djelovanje protiv za čovjeka štetnih praksi.

4. Tržište, rad, tržište rada, radno pravo

Za potrebe ovog rada potrebno je pružiti i kontekst suvremenih pravnih, ekonomskih i sociološki definiranih silnica koje djeluju na potencijalno zapošljavanje, a time i na percepcije studenata, vezanih uz koncepte tržišta i rada.

Prvi koncept, onaj tržišta, na kojeg se nadovezuje ono tržišta rada, zauzima središnje mjesto sustavne ekonomske misli. Tržište je polje razmjene, u kojem prodavači i kupci nastoje maksimizirati svoje prednost prilikom robne razmjene., odnosno, radi se o tržišnom natjecanju. Ekonomska znanost tržištu dodaje svojstvo mehanizma regulacije cijena, kao i raspoređivanja resursa unutar ekonomije.

Drugi koncept, rad, u kontekstu je ovog rada shvaćen u klasičnom sociološkom modalitetu, kao izvor vrijednosti i temeljno ljudsko pravo.

Pravno, radni su odnosi uređeni radnim pravom. Radno pravo predstavlja državnopravni okvir koji uređuje pravni odnos između poslodavca i zaposlenika, te uređuje i propisuje ugovore između pravnih osoba. Nastao je na težnjama nacije-države da zaštiti radnika, što mu je temeljna svrha. Kao što je navedeno prilikom definiranja tržišta rada, ispunjava funkciju u oblikovanju gospodarskog poretka i ima izravan utjecaj na odnose moći u tvrtkama, budući da radnicima pruža pravna oruđa kojima mogu vršiti pritisak.

Izvori radnog prava su: 1. univerzalni, odnosno međunarodni, poput konvencija i preporuka koje donosi Međunarodna organizacija rada (MOR), te određuje međunarodne standarde, 2. Regionalni, što u slučaju Republike Hrvatske, zakoni su usklađeni s pravom Europske Unije, te 3. Nacionalni, što je Zakon o radu.

Rad koji se smatra predmetom radnog prava i temeljem radnog odnosa jest: „Svako ljudsko djelovanje koje se izvodi s namjerom izvršenja nekog posla, odnosno postizanja odgovarajućeg korisnog rezultata.“ (Franičević, Puljiz, 2009.:279.)

Ustav Republike Hrvatske propisuje temeljna načela radnog prava: načelo slobode rada (članci 23. stavak 1., članak 49., članak 54. stavak 1.), te načelo prava na rad. (povelja UN-a 1945., deklaracija o pravima čovjeka 1948.). Zakon o radu²⁶ najvažniji je izvor radnog prava.

Treći koncept, tržište rada²⁷, pretpostavlja da se ljudska radna sposobnost može na tržištu tretirati kao roba, koje se može kupovati i prodavati. Toj se pretpostavci pridružuje i formalni uvjet slobode odluke kupca i prodavača rada. Tilly i Tilly (1994.) utvrđuju šest ključnih odlika tržišta rada:

1. radnici, sa pripadajućim im slobodan da izaberu žele li uopće raditi
2. poslodavci, koju radnike mogu zaposliti ili otpustiti
3. poslovi, koji proizlaze iz podjele rada, ovisno o potrebama za određenim ulogama između ili unutar tvrtke
4. zapošljavanje, razmjena određene plaće, koju plaća poslodavac, za koju zaposlenici pristaju obavljati poslove, te predaju kontrolu nad sojom radnom snagom
5. mreže, koje povezuju ranike sa poslodavcima i obrnuto
6. ugovori, formalni dogovori i neformalne norme, koje služe regulaciji radnih zadataka i radnih uvjeta.

Neoklasični ekonomisti tržišta teorijski i idealnotipski postavljaju kao djelotvoran mehanizam raspoređivanja resursa i uspostavljanja cijene, ali pod uvjetima savršene konkurencije i potpune informiranosti. Visoka konkurencija na tržištu rada, i između poslodavaca i između radnika, vodi tezi da će plaće dosegnuti uravnoteženu vrijednost koja bi trebala odražavati ravnotežu ponude i potražnje. Nesavršenost konkurencije zaposlenika i poslodavaca dovodi do neravnoteže. Također, pretpostavlja se da zaposlenici i poslodavci racionalno donose odluke, te su upoznati sa svim mogućnostima na tržištu rada, te stoga traga za najpovoljnijim pogodbama. Suvremena ekonomija priznaje da u praksi ljudi ne moraju posjedovati potpune

²⁶ <http://www.zakon.hr/z/307/Zakon-o-radu>

²⁷ Definicija i razrada pojma minimalno je prilagođena forma definicije navedene u Rječniku sociologije (2008.)

informacije. Sociološka istraživanja tržišta rada usredotočuju se na društvene odnose uključene u proizvodnju dobara i usluga, te dolaze do sljedećih zaključaka: odnos između potencijalnog zaposlenika i potencijalnog poslodavca nije ravnopravan. Također, ugovori su neodređeni, i to zato što je u gotovo svim slučajevima vrlo teško kvantificirati određene aspekte rada - tako sociolozi tvrde da poslodavac unajmljuje sposobnost zaposlenika, a ne točno određenu količinu rada. Također, na društvene odnose na tržištu rada utječu pravo i politika, a time i društvene vrijednosti. Što je državna legislativna strana jača, to raste njezin utjecaj, pa stoga može biti i veći no što je utjecaj konkurencije i slobodnog tržišnog izbora. Neki od zakonskih mjera regulacije tržišta su: zajamčena minimalna plaća, ograničeno radno vrijeme, ograničavanje otpuštanja radnika, određivanje uvjeta ugovora o radu, specificiranje prava sindikata, kontrole i sudska nadležnost u slučaju monopolističkih praksi, antidiskriminacijski zakoni o zapošljavanju i otpuštanju i tako dalje. Institucionalni ekonomisti ideji tržišta rada suprotstavljaju onu segmentiranog tržišta rada, po kojoj tržišta rada obuhvaćaju povezana, a ne konkurentna podržišta. Poslovi su grupirani u segmente, a zaposlenici konkuriraju jedni drugima u segmentima, dok je izvan njih konkurencija mnogo slabija. U konačnici, sociologija rada razvija se u vezi s analizom mreža. Naime, ljudi češće nalaze posao putem mreže poznanika, no što to čine formalnim putevima, poput javnih ustanova, oglašavanja za posao ili agencija za zapošljavanje. Prednost mreži poznanika daju i poslodavci i zaposlenici, što je u suprotnosti sa sugestijama neoklasičnih ekonomista. Potencijalnim su zaposlenicima korisnije slabe veze - one s udaljenijim poznanicima, koje šire mrežu različitih informacija i kontakata, dok jake veze - one s bliskim prijateljima, daju pristup izvorima informacija i poslovima koje pojedinac i sam ima. Poslodavci daju prednost odabiranju ljudi koje i sami poznaju, ili ih poznaju njihovi trenutni zaposlenici. Na to se odlučuju jer tako smanjuju potencijalne troškove koji proizlaze iz potrage, odnosno zapošljavanja neodgovarajućih zaposlenika. Također, broj korisnih kontakata koje ljudi

posjeduju povećava se s obrazovnom razinom. Uključenost u mrežu uvjet je i bržeg napredovanja na radnom mjestu, odnosno radna socijalizacija predstavlja faktor u napredovanju radnika na postojećem radom mjestu.

5. Istraživanje - o autorefleksivnosti

Slijedeći Bourdieuove postavke istraživanja, potrebno je biti autorefleksivan, kao i postaviti granice istraživanja, odnosno dati mu kontekst, te raznolika polja u kojima akteri djeluju, to jest, da se poslužim njegovom metaforom, igraju igru, pozicioniraju se u poljima i žele akumulirati kapital kako bi ostvarili svoje za svako polje specifične interese. Svaki akter posjeduje svoj habitus, odnosno dispozicije da će se u određenim okolnostima ponašati na određeni način, pridržavajući se nepisanih pravila polja, odnosno doxe.

5.1. Definiranje polja istraživanja i teze

U slučaju ovog rada, primarno polje istraživanja obuhvaća riječki Odsjek za kulturalne studije na Filozofskom fakultetu u Rijeci pri riječkom Sveučilištu²⁸, koje uključuje njegovo osoblje i studente. Drugo polje, koje marginalno zasijeca u ono studenata kulturalnih studija, jest specifični skup polja, u ovom kontekstu nazvan poljem tržišta rada. Ipak, polje tržišta rada nije predmet istraživanja - njegov je generalni opis, kao i kratka slika njegova stanja, dan u prethodnom dijelu teksta - već je to njegova percepcija od strane studenata kulturalnih studija. Iz Bourdieuove teorije proizlazi da habitus čini skup društveno internaliziranih dispozicija koje utječu i informiraju percepcije, osjećaje i djelovanje neke aktera u polju. Habitus se stvara interakcijom između individue, skupine ili skupina, te društvenih institucija poput obitelji i škole. Skupina je koherentnija, odnosno njezino je polje privređuje više kapitala što je grupni habitus snažniji, te snaži habitus pojedinca, ali i skupine. U interakciji s raznolikim poljima i držeći se njihovih internaliziranih, nesvjesnih pravila, koje Bourdieu naziva doxom, habitus se reproducira, ali i razvija kroz nesvjesnu međuigru interakciju i odnose unutar društvenih struktura, to jest polja. U tako postavljenom teorijskom okviru, teza koju ovaj rad postavlja i ispituje jest:

²⁸ I samo ispresijecano mnogobrojnim poljima, budući da je i heterodoksno i disciplinski raznovrsno te skupom projekata i suradnji umreženo s nizom međunarodnih i izvandržavnih institucija, od kojih svako može biti promatrano kao polje za sebe, ali dakako - u interakciji.

Habitus studenata, a time i diplomanata, kulturalnih studija utječe na njihovu percepciju rada i njihovo eventualno zapošljavanje.

Ipak, ideja habitusa studenta kulturalnih studija proizlazi iz autorefleksivne prakse, odnosno, kako ja kao student kulturalnih studija vidim habitus studenata kulturalnih studija. Legitimitet metodi pridaje moj dugi staž na samom studiju, ali i već navedeno iskustvo na mnogim radnim mjestima, kao i poznavanje dosad navedenog teorijskog instrumentarija prije no što sam se upustio u istraživanje. Također, budući da se govori o percepcijama, ali i dispozicijama u teorijski kontekstualiziranim i objektiviziranom polju, rezultati istraživanja mogu biti vrijedni i korisni, što kao temelj daljnjem istraživanju, odnosno daljnjoj introspekciji Odsjeka, ali i kao svojevrsni manifest usmjeren ka tržištu rada. Metodologija se pritom oslanja i o antropološku tradiciju, poglavito Geertzovu (1973.) razradu koncepta gustog opisa, ali modificiranu Bourdieuovim utjecajem - pojačan je naglasak na relacijama, individualnih i skupnih habitusa, ali i djelatno, pogled skrenut s interpretacije i prezentacije kontekstualiziranih simbola na konkretnu problematiku zapošljavanja po završetku visokog obrazovanja.

Autorefleksivni pristup jest svojevrsni pogled za iznalaženjem obrasca iznutra, objektivizacija vlastitog habitusa nasuprot habitusima kolega, bliži je razvojno-psihologijskoj²⁹ no sociološkoj paradigmi. Ipak, cilj je smjestiti istraživanje u polje, te pružiti, i istraživaču i čitatelju, gusti opis potreban istraživanju. Drugo, humanistička je, ali i osnovna znanstvena praksa propitkivati vlastita teorijska, spoznajna i ontološka ishodišta.

5.2. Istraživanje - metodološki okvir

²⁹ Autori poput Alberta Bandure (1977., 1986.) i Jeana Piageta (1951.) i koncepta stjecanja i distribucije vrijednosti i navika obuhvaćena su u polju razvojne psihologije. Ne toliko iznenađujuće, dijalog njihovih teorija i istraživanja nije u konfliktu s Bourdieuovim, osim u osnovnoj pretpostavci konflikta. Ako razvojnoj psihologiji pridamo zaključke evolucijske psihologije (kakva je primjerice izložena u Buss, 2012.), možemo argumentirano dodati dodatne dimenzije natjecateljskoj prirodi ljudskih odnosa.

Kako je i navedeno u uvodu, istraživanje je isključivo kvalitativno, a navedene tvrdnje sakupljene su tokom razgovora sa studentima prve i treće godine preddiplomskih studija, smjera kulturalnih studija.

Milas (2009.:63.-71.) kao temeljne elemente istraživačkog procesa navodi standardne istraživačke probleme, čije su odlike: relevantnost, nedovoljna istraženost ili proturječnost nalaza, provjerljivost te preciznost. Ovaj rad svoju najveću slabost pronalazi u polju provjerljivosti, najogledniju u nedostatku kvantitativnog istraživanja, izostavljenog zbog nemogućnosti, odnosno nedostupnosti relevantnih podataka.³⁰ Smatram da ostali problemi nisu prisutni u ovom radu - teorijski je okvir elastičan, ali jasan, relevantnost visoka - odsjek ovim istraživanjem dobiva mali presjek dviju generacija, opis njihove društvene pozadine, kao i skicu njihova habitusa, te projekciju njihovih ambicija u usporedbi sa stanjem na terenu. Istovremeno, iako su studenti mnogih odsjeka, pa i onog kulturalnih studija, vršili istraživanja uz pomoć drugih studenata Filozofskog fakulteta u Rijeci, nisam uspio pronaći pojavnost istraživanja vođenog Bourdieuovom teorijom, a i od onoga što sam vidio od aplikacije Bourdieuove teorije na razini Republike Hrvatske, takvi su radovi većinom usmjereni na Bourdieuovu teoriju, bez dodatnog istraživanja, odnosno bez prakse, što se, izvan čiste znanstvene teorijske prakse, može smatrati manjkavim.

Po Milasu (2009.:67,69.) postavljanju hipoteza prethodi jasno postavljanje istraživačkog problema. U ovom je radu istraživački problem jasan: koliko habitus studenata utječe na njihove mogućnosti i perspektive zapošljavanja, ali istovremeno i na njihovu percepciju istog. Hipoteze predstavljaju moguće odgovore na postavljeni problem, te utoliko glasi: Habitus studenata utječe na njihove mogućnosti i perspektive zapošljavanja. Budući da je koncept habitusa, kao i njemu pripadajuća teorijska pozadina izložena na nekoliko mjesta u

³⁰ Na sugestiju profesora Fanuka, pokušao sam od Fakulteta izmoliti dopuštenje za pristup upisnicama koje studenti ispunjavaju početkom svake akademske godine. Neki od podataka, poput razine obrazovanja oca i majke, mjesta stanovanja, te mjesečnih prihoda kućanstva pružile bi čvrst okvir istraživanja studenata kulturalnih studija. No, upit sam poslao prekasno, te mi stoga nije pružen pristup podacima.

radu, potrebno je navesti da ću prikupljene tvrdnje obraditi, te u konačnici supostaviti teorijskim postavkama, kao i ranije pruženim analizama faktora koji utječu na ono što pojednostavljeno nazivamo tržištem rada.

Također, prije postavljanja i predstavljanja transkripata razgovora s kolegama studentima, želim pružiti dublji uvid u osnovnu istraživačku metodu. Kao što je navedeno u uvodu, radi se o isključivo kvalitativnom istraživanju, provedenom individualnim polustrukturiranim intervjuima. Za kvalitativna istraživanja najčešće, kako to navodi Mejovšek (2013.:161.), vrijedi pravilo njihova vršenja u prirodnom okruženju u kojemu rade i žive ispitanici. Istraživanje je centralni, najvrjedniji dio ovog rada, primarno iz izrazito osobnog udjela u navedenoj problematici, odnosno zapošljavanju po kraju školovanja. Iz toga proizlazi dvostruka provjera ovog rada, ali i neke moguće greške prilikom interpretacije podataka, odnosno tvrdnji, te sam stoga interpretaciju, odnosno njezinu komunikaciju s ranije navedenom teorijom, kao i potvrđivanje ili opovrgavanje hipoteza rada, odlučio smjestiti u nastavak rada. Tako će tvrdnje ispitanika dobiti prostor i mogućnost da govore same za sebe, budu dokument odnosa i percepcija dvije generacije studenata kulturalnih studija prema studiju i vlastitim mogućnostima zapošljavanja, kao i njihovih koordinata u društvu.

Halmi (2005.:178.) tvrdi da dominantna paradigma u istraživanju "diktira različite stupnjeve slobode nacrtu kvalitativnog istraživanja." Nacrt je nužno³¹ povezan s teorijskom paradigmom, te predstavlja moment u kojem odabire predmet, kao i strategiju, metode, i postupke prikupljanja materijala sakupljenog tokom istraživanja.

³¹ Nužnost koja proizlazi iz aspekta razumljivosti, konzistentnosti i provjerljivosti osnovnih teorijskih postavki. Upravo je to razlog širokom uvodu ovog rada, jer iako je istraživanje naglašeno njegov najvažniji dio, potrebno je izložiti teorijski okvir kroz koji će istraživano biti razmatrano, te tako mogućoj - i dobrodošloj - kritici razotkriti moguće propuste.

5.3. O istraživanju

Potrebno je ukazati na proces prikupljanja ispitanika, odnosno kolega studenata prve i treće godine preddiplomskih studija koji su mi pružili priliku da, uz molbu, preporuku i susretljivost profesorice i mentorice Sarah Czerny, studijskim grupama prezentiram polje istraživanja i uputim molbu za njihovim sudjelovanjem. Tokom tri tjedna, pojedinačno sam se nalazio s ispitanicima³². Mjesto nalaska u svim je, osim u jednom, bila zgrada Filozofskog fakulteta, i uvijek se odvijala uz kavu, u vremenu između predavanja. Intervjui su trajali od sat vremena do dva sata, te je ukupno snimljeno preko dvanaest sati intervjuja. Meni kao istraživaču ovo nije bio prvi put da koristim intervju kao metodu prikupljanja podataka³³, ali jest bio prvi put da se intervjui u određenom trenutku premetnu u raspravu o teorijskim postavkama, što istraživanja samog, što temeljenog na različitim očištima ispitanika. Taj je moment bio očekivan³⁴, ali neke su me reakcije i sugestije iznenadile, tako se neki od dijelova strukture rada uistinu mogu smatrati proizašlima iz suradnje s ispitanicima. Iako je osnovna struktura pitanja ostala ista, bivala je dopunjena pojačanim naglascima na određenim temama - poput važnosti jakih i slabih društvenih veza. Ipak, potrebno je napomenuti centralnu ulogu autora rada - ne kao autora teksta, već zbog neizbježnih grešaka koje će se dogoditi prilikom selekcije i transkripcije dijelova intervjuja. Također, rad ne može u potpunosti, ako i uopće, dočarati kontekst vremena i mjesta održavanja intervjuja, mentalna i fizička stanja aktera. Komponenta vremena najvažnija je zato što je, iako se radilo o rasponu

³² U ovom su istraživanju, poglavito zbog familijarnosti profesora s ispitanicima, njihova stvarna imena zamijenjena su izmišljenim kako bi se sačuvala njihova anonimnost. Istovremeno se ograđujem od svakog mogućeg iznalaženja identiteta ispitanika od strane mentora, članova komisije i mogućih kasnijih čitatelja.

³³ Koristio sam intervju prilikom istraživanja za potrebe testiranja teza u radovima za neke od kolegija na fakultetu. Tako sam intervjuirao radnike kina, knjižnice, računovođe na nekoliko fakulteta, te sudionike start-up ekonomske paradigme. Razvidno je da sam se upuštao u intervjuje s onime što sam najbolje poznao, što je nosilo i pripadajuću problematiku. U gotovo svim navedenim instancama ispitanici su bili pripadnici studentske populacije, a kada to nije bio slučaj, bili su mi generacijski bliski. Ovom fusnotom želim napomenuti poznavanje metode, pripreme za njezino korištenje te njezinu problematiku, kao i dobro poznatu neugodu slušanja vlastita glasa iz snimljenog zvučnog zapisa.

³⁴ Na taj sam se moment pripremao ponavljajući teorijsku materiju kojoj su izloženi studenti prve i treće godine preddiplomskog studija, te pokušao predvidjeti probleme koje bi pronalazili u teorijskom okviru rada, kao i pristupu istraživanju.

od tri tjedna, studenti, naročito prve godine, napravili velike pomake u shvaćanju teorije³⁵ i metodologije kulturalnih studija, te kako je semestar dalje odmicao, bili zahtjevniji sugovornici³⁶.

Postavljena pitanja bila su deskriptivna i dijaloška, oblikovana kroz dva osnovna procesa. Prvi je konzultiranje literature, odnosno stvaranje metodološkog i teorijskog okvira istraživanja³⁷, iz kojeg proizlaze početni problem, hipoteza te osnovna pitanja. Drugi je početna točka, sažeta u motivaciji za pisanjem rada, najbolje opisana na samom početku teksta. Određena je iskustvom te specifičnom društvenom okolinom istraživača u odnosu s istraživanim, omeđena prostorno-vremenskim koordinata, smještenima u svakodnevicu autora³⁸.

³⁵ Jedna od rasprava proizašlih iz novih ideja, teorija i argumenata predstavljenih na predavanjima, je primjerice pitanje klase. Ovdje je bilo potrebno klasu postaviti kao bitnu iz najmanje dva razloga: 1. Koncept habitusa neodvojiv je od koncepta klase. Teorijski okvir mora raspolagati konceptom klase kako bi bio funkcionalan. 2. Nepriznavanje klase proizlazi iz postmoderne/poststrukturalističke teorije, koja u ovom kontekstu klasu tretira kao jednu od bilo velikih naracija, bilo makroidentitetskih konglomerata značenja, bilo mitološku formu. Činjenica da se o klasi više toliko ne govori u javnoj sferi također je korištena kao argument protiv koncepta klase. Ipak, koncept je lako obranjiv kao objektivna društvena činjenica, odnosno lako dokazivo postojanje osnovnog ekonomskog raslojavanja u društvu, kao i interakcija unutar njega. Također, ne treba zaboraviti utjecaj medija, koji spontano polako rotira pojam iz upotrebe, zamjenjujući ga vrijednosno i historijski manje bremenitom terminologijom.

³⁶ Na trenutke su se obzirali na metodološke probleme na koje nije lako naći odgovore, ili na njih nije uopće moguće odgovoriti, poput pitanja o odazivu na intervju. Budući da u uvodnom predavljanju istraživanja studijskim grupama jesam napomenuo da je kod habitusa važna klasa (kao socio-ekonomska klasifikacija), kao i da će uvodna pitanja, upravo iz potreba određivanja klase (važne iz aspekta Bourdieuove, ali i opće sociološke teorije) pitati pitanja o primanjima kućanstva, stručnoj spremi roditelja i tako dalje, neki su se od ispitanika pitali jesam li upravo na tom mjestu izgubio neke od ispitanika, nevoljnih da prikažu vlastite pozicije, u očekivanju da će tada, bilo od mene kao autora, bilo od kolega koji budu čitali rad, biti prepoznati i na temelju tih podataka, na ovaj ili onaj način, izvrnuti kakvoj neugodnosti. Kao istraživač i autor, prilikom početnog predavljanja, ali i kasnijih grupnih dogovora i dubljih ocrtanja polja istraživanja, naglašavao sam važnost vrijednosne neutralnosti, ali i moguće ogrješenje o istu zbog osobnih predrasuda (za koje smatram da su niskog intenziteta). Ipak, studenti koji su se odlučili prisustvovati grupnom sastanku nakon prezentacije tokom sata profesorice Czerny zadržali su visok stupanj interesa, te stoga kao kolege i ispitanici pristupili istraživanju. Također, poduzimanje istraživanja o motivaciji odaziva na kvalitativna istraživanja, poglavito iz psihologijskog spektra, bi moglo dodatno rasvijetliti neke od metodoloških problema.

³⁷ Izrada ovog rada započela je u devetom mjesecu 2014. godine, te se tako otegnula do kraja devetog mjeseca 2016. Rad je doživio promjenu mentora, nekoliko promjena teme, a za potrebe njegova pisanja pročitano je 50 knjiga, što uključuje većinu Bourdieuova opusa, a prelistano ih je preko 200, uz nebrojene članke, što akademske što novinske. Za potrebe rada konzultirao sam kolege s gotovo svih sastavnica Sveučilišta u Rijeci, od medicine do matematike, ali naročito kolege s prava i ekonomije. Provedeno je nekoliko krugova intervjua, no odbijeni su jer uključuju razgovore bliskim osobama i prijateljima, što u konačnici znatno narušava objektivnost istraživanja. Napisano je preko 400 kartica teksta, od kojih su gotovo sve odbačene kao nedostatne, bilo zato što su slabo argumentirane, bilo zato što se nisu uklapale u viziju rada.

³⁸ I, dapače, bile njegov integralni dio, jedan od njegovih rijetkih svjesnih obaveza, uvijek na obzoru te prisutna u mislima, izvor stalnog grča i straha. Jedan od razloga zašto je uopće bilo potrebno toliko vremena da rad bude

Sva pitanja, izuzev prvog seta, nisu uvijek postavljena u istom redoslijedu niti na isti način, budući da se ispitanike, odnosno sugovornike, puštalo da sami nabasaju na neka od pitanja te u dijalogu pruže vlastitu viziju odgovora. Prije početka snimanja vodili su se neformalni razgovori, sa svrhom opuštanja ispitanika³⁹ Ipak, navesti ću osnovna pitanja kojima su vođeni intervjui:

Prvi set pitanja odvija se na samom početku intervjua, te je i njegov najformalniji dio. Uključuje ime i prezime ispitanika te studijsku godinu, a zatim potpitanja koja se mogu obuhvatiti smještanjem ispitanika unutar sociološkog koncepta klase, ali i habitusa - razina obrazovanja majke i oca, njihova zaposlenost odnosno nezaposlenost, mogući sustanari poput bliže rodbine, povezanost obitelji te primanja kućanstva, kao i procjena troškova studiranja, odnosno živi li student odvojeno od roditelja, s kojim sredstvima raspolaže.

Zatim slijedi pitanje dosadašnjeg školovanja ispitanika - strukovna škola ili gimnazija, te upit o izboru kulturalnih studija, kao i njihovo mišljenje o istom. Također, ukoliko ispitanik ima vlastita primanja, pitanje je kako, gdje i za koji iznos izvršava radne obaveze, kao i u kojem vremenskom razdoblju; odnosno radi li se o sezonskom ili cjelogodišnjem radnom angažmanu. Također, potpitanje je vezano i za aktivnosti u udrugama civilnog društva, kao i aktivnosti kojima se ispitanik bavi u slobodno vrijeme.

Posljednji dio intervjua pokušava doprijeti do vizije ispitanika o zapošljavanju po završetku studija,⁴⁰ te je ujedno i najslobodniji dio intervjua, koji funkcionira kao svojevrsna spojnica između prethodnih pitanja.

proglašen gotovim jest njegova povezanost s osobnih strahovima i problemima, borbom da se prevaziđe vlastita samokritičnost, ali borbom da se materiji pristupi s jedne strane što objektivnije, a da se s druge dopusti ispitanicima da govore svojim glasom, bez utapanja u teoriji ili mogućem cinizmu.

³⁹ Ali i ispitivača.

⁴⁰ Budući da se radi o studentima prve i treće godine preddiplomskog studija, odnosno studentima koji, što se tiče ispitanika ovog istraživanja, svi žele nastaviti školovanje nakon stjecanja titule prvostupnika, što pred ispitanike stavlja dodatne dvije do četiri godine studiranja, teško je govoriti o konkretnim vizijama kod svih ispitanika. Ipak, pitanje je važno zato što kroz njega ispitanici prikazuju percepciju i sheme dimenzija kapitala kojim raspolažu.

Prije no što se započne s prezentacijom istraživanja, potrebno je reći više o prezentaciji samoj. Kao što je navedeno ranije, smatram da je, što iz poštenja prema ispitanicima, što iz želje da se maksimalno očuva mogućnost individualne interpretacije prilikom kasnijih čitanja teksta, najbolje predstaviti tvrdnje ispitanika, a tek in naknadno interpretirati i supostavljati teoriji i tvrdnjama pruženima u ranijem segmentu rada. Prezentirati će se ispitanik po ispitanik, po redoslijedu kojim su bili ispitivani. Samim tvrdnjama ispitanika prethoditi će tablica njihovim podacima, koja sadrži ime, studijsku godinu, stručnu spremu oba roditelja, informacije o pohađanoj ustanovi srednjeg obrazovanja ispitanika te prosječne mjesečne prihode kućanstva, kao i neovisne prihode ispitanika⁴¹ te njihovu periodičnost, odnosno rade li sezonski ili kontinuirano. U slučaju da informacija nije dostupna, polje će biti ostavljeno prazno. Takva tablica izgleda vrlo grubo, ali njezin je cilj pružiti podatke kojima se može donekle objektivno procijeniti ekonomski kapital, pa i iščitati neke od "strukturirajućih struktura" koji utječu na habitus. Ipak, i ovdje treba biti oprezan, te tablicama pristupiti kao uputama, a ne kao konačnim zaključcima.⁴²

Tvrdnje koje će biti transkribirane iz audio zapisa odabrane su po subjektivnom ključu, i to tako da mogu stupiti u dijalog s osnovnim problemom istraživanja. Teorijski je okvir širok i robustan, te zato nema presudan i destruktivan utjecaj prilikom selekcije tvrdnji,

⁴¹ Do tih prihoda ispitanici dolaze vlastitim radom, bilo preko ugovora o dijelu Student servisa ili na neki drugi način. Taj se iznos odvaja od prihoda kućanstva jer s njime nema nekih doticaja, već funkcionira kao suplement sredstvima kojima su ispitaniku dodijeljena od roditelja ili skrbnika, ili su pak dostatna za financijski samostalan život.

⁴² Tablica istraživača:

Ime	Luka
Studijska godina	2. diplomskog studija
Srednja škola	strukovna
Stručna sprema majke	viša stručna sprema
Stručna sprema oca	viša stručna sprema
Mjesečni prihodi kućanstva	~ 9 000
Osobni prihodi	~ 2 500, kontinuirani rad

odnosno odgovora na pitanja i reakcija ispitanika u dijalogu s, odnosno u reakciji na ispitivača.⁴³

5.4. Izlaganje istraživanja

Ime	Paula
Studijska godina	3. preddiplomskog studija
Srednja škola	strukovna
Stručna sprema majke	visoka stručna sprema
Stručna sprema oca	srednja stručna sprema
Mjesečni prihodi kućanstva	~ 8 000
Osobni prihodi	~ 2 500, kontinuirani rad

Paula odmah u početku naglašava da je odsjek posve teorijski, te smatra da nema neke prevelike veze s praksom. Predano radi na stjecanju i profilaciji vještina, poglavito u sferi web designa. Oprimjeruje vlastitu problematiku suradnje s civilnim društvom - "potreba za poznanstvima da bi odradio posao, odnosno poznanstva, dubok džep ili nešto što drugi žele".

"Nije bitno samo koga znaš, bitno je i koliko para imaš." Kaže da napredovanje ovisi o interesnim mrežama, odnosno njihovim umreženim interesima. Tvrdi da bez novca ne možeš biti prezentabilan, kao niti produktivan. Stepnica rada na koju ulaziš proporcionalna je početnom kapitalu, jer financijske stabilnosti nema

To je također bio i prvi susret s skepsom o klasi. Vjeruje da proizlazi iz mnogih drugih parametara - historijom i svim ostalim identitetskim sklopovima. Na predlaganje ostalih teorijskih modela koji razglabaju o klasi, prihvaća mogućnost postojanja klase, ali ne kao relevantnu identitetsku - odnosno svijest o pripadanju klasi ne smatra važnom. Kada je kasnije razgovor skrenuo prema radu, tvrdi da je rad proces samoispunjenja, ali primarna motivacija rada je ipak novac.

⁴³ Također, ono što se gubi zadanom formom diplomskog rada, odnosno proskribiranom transkripcijom (kao i materijalnom nemogućnošću da se pribavi kamera i mikrofoni sposobni na dostatno kvalitetan način objediniti sliku i zvuk, kao i poteškoće prilikom pronalaženja ispitanika voljnih biti snimanih kamerom) jesu sva zastajkivanja, promjene tona razgovora, pa i sama integralnost razgovora (koje je nemoguće u potpunosti prezentirati u radu, zbog samog volumena izrečenog), gestikulacija (ili nedostatak iste), pozdravi od i prema ljudima u prolazu (budući da su se intervjui odvijali u javnom prostoru), kao i sporadična interakcija s njima, auditivna, olfaktorna i taktilna kulisa i tako dalje.

Razlikuje važnost početne pozicije - koja uključuje preskakanje koraka koji socijalno uzlazni moraju raditi. Istovremeno, tvrdi da se gotovo svaka uspješnost može srušiti preko noći. Spominje taktike, lukavstva i prijetvornost prisutne na svakom radnom mjestu, ali i svakodnevnom životu.

Kulturologiju je zamišljala kao "društveno kvalitetnu" - odnosno praksu prihvaćenu od društva. Kulturalne studije shvaća kao intenzivno kritički nastrojenu praksu, ne samo prema teoriji, već i prema svakodnevnom životu, odnosno njegovim fenomenima. Kritičnost, ipak, shvaća osobno i introvertno. Kritičnost kreće od sebe, a rješavanje problema u potpunosti je moguće gotovo isključivo na osobnoj razini. Tvrdi da je pokušala surađivati, odnosno funkcionirati u kolektivu, ali od toga odustaje, jer smatra da njezine vrijednosti, a poglavito kritičnost, nisu vrijedne reprodukcije pred suradnicima koji to ne žele čuti.

Njezina vizija zaposlenja počiva u takozvanim ezoteričnim praksama, ali sigurna je da je potrebno osnovati barem jednu uspješnu tvrtku, kako bi skupila kapital za ono što je zbilja zanima. Napominje kontekst spola - odnosno slabije pozicije žene. Susretala se s nekoliko pokušaja iznude seksualnog opsluživanja u svrhu stjecanja protuusluge, odnosno u svrhu napredovanja, bilo u civilnom sektoru, bilo u političkom polju.

Ipak, neovisno o isticanju vlastitog individualizma, smatra da je ipak važno na neki način održavati prisutnost među ostalima, gdje napominje da je "Rad prostor u kojem stječeš iskustvo, a iskustvo je ono najvrjednije. Što više radiš, to imaš više iskustva, a istovremeno i preživljavaš, a "Po kraju školovanja me čeka posao. Znam da ćeš, ako ga tražiš, naći posao. Nije dovoljno samo zvati po oglasima, već trebaš ići od tvrtke do tvrtke. Mi smo kurve. Radiš za novac. To je rad. Svatko se može baviti sa svime što poželi u kojem god trenutku." Moj odgovor da je to radni odnos, a ne rad, proglašen je igrom nomenklature. Sigurna je da je nemoguće zadržati jedan posao. Uspoređuje sebe, sa četiri radna mjesta u radnoj knjižici, sa dva svojih roditelja. Dapače, jedno radno mjesto čovjeka zatvara i ne stječe novo iskustvo te

ne raste na osobnoj razini. Iskustvo ti otvara nova polja rada, a što više raznolikih poslova, to je polje mogućih više. "To je stvar performativa. Ako nešto moram napraviti, onda to naučim raditi." Samopouzdanje je, u početku, važnije od vještine. "Zastarjelo je sanjati ili se nadati stalnom poslu, treba biti fleksibilan, stalno učiti." Utoliko, kulturologija je "Super, jer te ne uči konkretnim vještinama, već govoriti, odnosno predstaviti se na neuobičajen, out-of-field način." Također, tvrdi da ima posla, ali ga treba tražiti sam, i ne ovisiti o institucijama i "To što ne možeš biti zaposlen redovno i istovremeno studirati, a da to ne bude legalno, čista je glupost. To se svejedno prakticira u nekoj sivoj zoni, u kojoj sve prisutne strane svjesno krše zakon iz osobne koristi."

Ime	Mara
Studijska godina	1. preddiplomskog studija
Srednja škola	strukovna
Stručna sprema majke	srednja stručna sprema
Stručna sprema oca	srednja stručna sprema
Mjesečni prihodi kućanstva	~ 7 500
Osobni prihodi	~ 1 500, sezonski rad

Spominje profesore iz srednje škole, koji su oštro kritizirali njezin izbor kulturalnih studija, kao struku bez struke, odnosno nešto čime ne možeš naći posao.

Klasu veže uz radno mjesto, i ekonomski je definirana. Mogućnost društvene uzlaznosti, odnosno netko mlad, bez veza: "Položaj mladih u društvu nije toliko bitan mladima, nego onima oko njih. Kada bih završila fakultet ili ne, radije bih radila bilo što, negoli da govorim - ovo nije moja struka, ne želim to raditi. Dakako najradije bih htjela raditi ono što želim. Zato vjerujem da je moj izbor strukovne škole bolji od izbora gimnazije, naročito u ovakvoj ekonomiji, jer mi pruža širi temelj za kasnije zaposlenje." Vjeruje da je pronalazak posla osobna stvar, to jest, tko želi raditi će i naći posao. Ne nužno dovoljan za život, nego nisko plaćen, ali i to je bolje nego ne raditi. Ulaganje vlastitog truda i rada kako bi se našlo bolji posao ocjenjuje vrijednim i korisnim - primjerice online certificiranje. "S ovim

fakultetom (kulturologijom) mislim da mogu raditi više stvari. Treba se kretati među ljudima. Želim vidjeti, želim da mi to netko objasni. Isto tako, kada mi netko nešto ponudi, tada to prihvatim, bilo kakav projekt. Ljudima je problem organizirati nešto, jer prelako se odaju lijenosti." Mara je bila u organizacijskoj poziciji, u čemu je jedan od izvora njezinog ponosa. Vidi se kao lider.

Studentski rad promatra kao odgovoran posao, a studentima koji rade oprašta prolongiranje studiranja. Smatra da je završetak fakulteta veliko olakšanje, a njezina se vizija zaposlenja nalazi u polju kreativnosti - mjesto na kojemu je njezino mišljenje važno, a njezina vizija prihvaćena. Tvrdi da je lakše onima koji imaju posao - odnosno posjeduju dovoljni kapital, poglavito društveni, da ne bi trebali sami aktivno tražiti posao.

"Sestra je odustala od fakulteta, ali ima dobro plaćen posao, kakav i sama želim. Ali mislim da ima sreće, radi što voli. Ali bila je dovoljno ambiciozna, dovoljno je grizla, etablirala se i došla do svojeg mjesta."

"Nisu svi za sve. To je ljudima najteže priznati. Prihvatanje odgovornosti znači odrasti."

"Nema dovoljno posla za sve." Napominje da nije lako proizvoditi nova radna mjesta i zadržavati stara. Vjeruje da neke poslove, poput one promotora, ne bi mogla raditi duže vrijeme. Čista prodaja, odnosno podložan odnos prema kupcima, kao i laganje radi prodaje, izrazito joj se ne sviđaju.

"To otkud netko dolazi jako je bitno." Tamo poprima ne samo navike, nego i izvor vlastitih vizija. Ipak, za njezinu je ambiciju najvažnija majka, ali i njezin spol. Društvo različito promatra školski uspjeh muške i ženske djece. "Učim i spremam se kako bih stvari imala pod kontrolom. Odgojena sam tako da bih imala viziju što želim raditi, to jest da želim raditi. [...] Navike, ambicije, i vrijednosti, stečene tokom odgoja, kao i želje za time što ćeš raditi poslije, jako utječu na to kako se osoba kasnije ponaša."

Ime	Vanja
Studijska godina	3. preddiplomskog studija
Srednja škola	gimnazija
Stručna sprema majke	srednja stručna sprema
Stručna sprema oca	srednja stručna sprema
Mjesečni prihodi kućanstva	~ 8 000
Osobni prihodi	~ 2 500, sezonski rad

"Nakon radnog ljeta, ali i ljetnog mozga na paši, još se moram priviknuti na rad za fakultet." Plan mu je nakon preddiplomskog studija upisati diplomski studij vani, najpoželjnije bi bilo u Engleskoj. "Nije teško biti primljen, ali to treba financijski izdržati. Već sada lovim ljude iz svojeg grada [Pule] koji su gore kako bih se znao snaći, ili pak imao kod koga ostati koji tjedan." Ovo mu je drugi fakultet, prije toga se okušao na novinarstvu u Zagrebu. Tamo je imao nisku uspješnost, ali je i čitavo vrijeme radio na radiju, te gotovo postao urednikom.

Roditelji mu pružaju svu podršku, jedino inzistiraju na tome da ispite daje u roku. Nemaju ništa protiv njegovog plutanja u kulturnim vodama, dapače, posve je podržavaju. Iako mu roditelji potječu iz financijski slabih pozadina, postigli su društvenu uzlaznost, te mu žele omogućiti ono što žele postići, dok god pokazuju zavidnu radnu etiku. "Moraš se boriti sa problemima. Ako se ne boriš, guraš, čupaš, nećeš ništa postići. Talent je 10%, sve ostalo je rad." Daje primjer prijateljice koja je otišla u London. "Ne treba te biti strah nešto probati, uspjeti. Ne smije te biti strah ne uspjeti. To isto treba prihvatiti. Treba pokušati."

Želja je otići van, vidjeti kako stvari izgledaju. "Ne znam hoću li se vratiti. Ovdje je stanje loše. Po pitanju kazališta, koja su državna, to vidim paradoksalnim. Kazalište se treba organski približiti ljudima."

Kulturalni studiji mu izgledaju upitno jer su institucionalizirani, jer su skrenuli s prvotne ideje obrazovanja odraslih, odnosno proizvodnja reformističke, organsko-intelektualne sile. S druge strane, historijski, promijenio se mentalitet globalnog ekonomskog

sustava, koji sve gleda kroz prizmu grubog, monetarnog profita, koji gazi tradicionalne kulturne prakse s historijski starijim procesima, poput kazališta.

"Za glumca mislim da mora biti svestran. Kulturologija mi je otvorila pogled na mnoge stvari, zato mi je vrijedna, kao glumcu. S te strane, glumačka akademija nije dovoljna - glumac mora imati iskustvo. Učio me glumac stare škole, profesionalac. To je zanat. Glumac mora biti kompletan čovjek, tome pristupiti kao zvanju. To ne činiti tako znači biti diletant." Svrha umjetnosti je da umjetnik raste kao osoba, a svrha umjetnosti je ljudima otvoriti oči. Brecht. Predstava je produkt. Umjetnost je proces nastanka predstave. Put je umjetnost. Predstava je uvježbanost." I sebe, i svoju glumačku ambiciju, svrstao bi u radničku klasu.

"Želim raditi bez grča u želucu, želim posao u kojem se osjećam kao čovjek, ne želim se tjerati ići na posao. Prihvatio bih manju plaću za mirniji um."

"Iz druge sam sredine, ali znam ljude iz Slavonije, iz različitog mindseta, odnosno habitusa, koji teže ulasku u neku državnu funkciju kako bi se uhvatili za nešto sigurno do mirovine. Boje se eksperimentirati, vidjeti kakve su stvari na drugim mjestima. Meni je drugačije, imam podršku obitelji, potican sam - idi vidi! Kod nas je dobiti državnu plaću vrijedan cilj i u samom kazalištu. Takav obrazac traženja sinekure prenosi se i na polje kulture. zato želim van. Pa ako mi se i tamo ukaže takva slika, razbiti ću si zrcalo i nastaviti raditi." Situacija u Istri slična je onoj u ostatku države. centralizirana je, samo u manjim dimenzijama. "Radiš, i jednog dana donesu upisnicu u stranku. Nećeš? Dobro. Ali zato nećeš napredovati, a možda i izgubiš posao." Perspektiva za naći posao može se naći samo u većim urbanim centrima. Habitus je moguće promijeniti, ali jedino ako to intencionalno želiš. Promjena je individualna, ali sapletena u društvenu okolinu, historiju. Proklinje kratko pamćenje ljudi, poglavito u službeno političkoj priči, koja nije okrenuta pravim problemima, a najmanje ljudima. Utoliko je bolje otići izvan države. "Tamo se moje vrijednosti cijene. Veća

je vjerojatnost da ću tamo naći svoje mjesto pod suncem. I tamo ima klijentelizma, ali manjih je dimenzija." Ipak, inzistira na europskoj viziji svojeg uspjeha. Prezire američki performativ, bilo u umjetnostima performansa, bilo u dnevno-političkom licemjerstvu, bilo u njihove kulturne hegemonije. "Hrvatska je malena, ljudi se žale, a nitko ne radi ništa, nego samo zadovoljava svoje klijentelističke interese. Država bi mogla, morala nešto poduzeti, ali nije, niti neće." Od države se ne može očekivati pomoć. "Sreću je potrebno tražiti. Točka. Više ne možeš biti optimist. Moraš znati povući crtu - ovdje je granica mojih vizija i želja, znati prepoznati prepreke. Moraš posjedovati dozu realnosti. Trebaš se nositi s neuspjehom. Barem znaš da si dao sve od sebe. Radujem se kada naiđem na poteškoću. Na njima učim. Novi problem nosi novo rješenje, izbjegava postojeću recepturu i propisana rješenja. Problemi potiču kreativnost."

Ime	Stjepan
Studijska godina	3. preddiplomskog studija
Srednja škola	strukovna
Stručna sprema majke	srednja stručna sprema
Stručna sprema oca	srednja stručna sprema
Mjesečni prihodi kućanstva	~ 14 000, rastavljeni roditelji
Osobni prihodi	~ 2 000, kontinuirani rad

"Radio sam svašta. Od četvrtog srednje. Stric je osnovao festival, i tamo sam počeo raditi. Pet sam godina u kontinuitetu tamo radio, svaki put s povećanim odgovornostima. Na kraju sam završio u radu s tehnikom. Nikad nisam znao što želim raditi, ali ne bojim se raditi. Volim da mi je posao fleksibilan, monotonija je loša za motivaciju. Ne želim biti na jednom mjestu. To mi je smrt." Na prvoj je godini otkrio filmske festivale, te je njima volontirao. U njih je ušao preko veze, ali i bio prepoznat kao kvalitetan radnik i kolega. "Festival radi invaziju u prostoru, logo, majice, preuzimanje prostora. To mi je fascinantno. U dvije sam godine volontirao na 11 festivala. Mogu biti beskompromisan. Roditelji mi daju 2000 kuna, ne moram o tome brinuti. Mogu dati sve od sebe, te sam počeo dobivati poslove na svim

festivalima na kojima sam volontirao. Sada svakih par mjeseci imam posao na nekom festivalu." Smatra se ugodnom srednjom klasom. Iako su roditelji rastavljeni, u dobrim su odnosima s djecom, te spletom okolnosti imaju dovoljno nekretnina za svu svoju djecu. Smatra se sretno situiranim, i osjeća se ugodno u svojoj društvenoj poziciji.

Sada je u planskom djelu, te razmišlja o pokretanju vlastitih projekata. Uključio se u udrugu, dobio je bazi "super ljudi koji se uključuju sa strane, to je ono što ga uzbuđuje." Sa prijateljem pokreće projekte o snimanju filmova i izradi video-igara. Projekti su dobili zeleno svjetlo kod Grada Rijeke, te traže daljnje financiranje. "Najveći stres mi izazivaju izazovi. Tada najbolje radim. Ali potrebna je i sreća." Ima i planove za budućnost, nema toliko viziju, dugo je bio problem što zapravo želi. Zato ima vizije. Zbog toga što je iz Zagreba, državno mu pripravništvo, odnosno stručno usavršavanje, izgleda izvrsno. Zbog mreže poznanstava i vještina, u mogućnosti ga je dobiti gdje mu odgovara. Želi se kretati od projekta do projekta. "Da ti se slegne forma. Ako si stalno u istom, dođe do zasićenja."

"Vjerujem da ono što radim ima društveni učinak. Ne želim konobariti, raditi u T-comu. Tamo ne mogu rasti kao osoba. Mogu si dopustiti biti beskompromisan. [...] Želim raditi nešto konkretno, što ima učinak. želim vidjeti produkt svojeg dugoročnog rada. Kada radiš na festivalu, nakon tri-četiri mjeseca u tih tjedan dana vidiš ono na čemu si realno radio. Event menadžment, takav rad u kulturi može dovesti sasvim dostatne prihode." Na takvim poslovima, "55% posto se radi o radu, 45% je prijateljstvo. To je konstantno umrežavanje."

S te strane, tvrdi da su važnije slabe veze od jakih. Kvalitetna poznanstva pojačavaju radni odnos i vode dobroj suradnji. Ipak, razlikuje takvo povezivanje od onih na uobičajenim, uredskim radnim mjestima, jer je priroda posla drugačija. Iako mu starija sestra visoko kotira u organizaciji festivala, smatra da se sam izborio za svoju poziciju, iako njezina prisutnost nije bila na odmet.

Državni sustav promatra kao stalno rastući. Vjeruje da je u njemu pronašao svoje mjesto, ali na takav način da se može razvijati kao osoba. "U dvadesetak će godina sve te manualne poslove raditi roboti, ustavi će biti informatizirani. Posao je u obradi podataka. Trebam slobodu, ne želim biti zakovan na jednom mjestu. Pere me drugi val elana, želim jahati val mladenačke energije dok ide. Vjerujem da ću se kasnije smiriti, ali dok me ide, ide. Puno učim, stječem mnogo iskustava, umrežujem se, to mi je super. Da mi netko da sredstva, okupio bih toliko kvalitetne ljude da bih mogao raditi čuda." Mobilnost smatra pozitivnom, ljudima pomaže ostvariti svoje ambicije, mogu svijetu pružiti više.

Roditelji imaju velik utjecaj. Njihov je odnos prijateljski. "Do dvadesete sam se godine provlačio na trikove i kampanjštinu. Imam snalažljivu inteligenciju, pa sam tako prolazio kroz život. Ipak, kasnije je postao problem jer mi je to utjecalo na kvalitetu. Majka je počela urgirati da se zaposlim, jer ćeš se tako osjećati bolje. Uvijek su mi davali slobodu. Uvjet je da se trudim oko nečega što mi je stalo." Ne želi biti pod jakim autoritetom, već je okrenut cilju. Hijerarhija nije moć, nego odgovornost.

Siguran je da obitelj izrazito puno utječe na kasniju profesiju, vrijednosti i navike. Ako je iz obitelji koja se bavi medijima, velika je vjerojatnost da će i djeca završiti u bliskim profesijama ili zvanjima, jer su već dio tog svijeta, ali nisi toga svjestan. Poslovi kojemu djeca teže ipak su prilagođeni vremenima. Budućnost vidi u personaliziranim proizvodima, gdje je kreativnost primarna komponenta rada. "Nemaš problema s preživljavanjem, pitanje je što ćeš raditi. Sve što radiš proizlazi zato što nešto moraš raditi. Inače izgoriš. Znam ljude koji su se zato okrenuli drogi. Moraš nešto raditi."

"Kulturologija mi je dala mnoge odgovore, i otvorila mnoga pitanja. Shvatio sam da si sam gospodar svoje sreće, da se možeš boriti za poziciju u društvu. s druge strane, mislim da mnogi mladi traže nešto što im je užitak raditi. Novac je manje bitan, sekundaran. Ako ti je gušt, a još i naporno, onda mirno spavaš. Rad je ne samo proizvodnja vrijednosti, nego i

osobni rast, važan je proces, osobna afirmacija, i jačim prisustvom u društvu rastem u društvu, ali raste i društvo. Zato se suvremena ekonomija zasniva na prodaji iskustva, od proizvoda do usluge."

"Vrijeme poslova za čitav život je prošlo. Nađi posao koji ima smisla raditi u društvu. Držati se tradicije nema smisla, jer na drugim mjestima ima toliko mogućnosti." S druge strane, vjeruje da je vrijeme tihih ljudi, birokrata, sitnih tehničara i trgovaca, ne samo prošlo, nego i ugroženo. Ne zna kamo će ti ljudi, od čega će živjeti, niti svatko može biti kreativan, inženjer ili menadžer.

Dispozicija prema određenom radnom mjestu ovisi i o biološkom mjestu, što je opet povezano s roditeljima. "Društvo se samo čisti. U jednu ruku vjerujem u tržište, ali s druge, baš i ne. Evo, recimo banke. Društvo ih ne bi trebalo spašavati, a ljudi moraju prihvatiti odgovornost. Krediti kakve banke u Hrvatskoj pružaju, a one su primarno u vlasništvu talijanskih i austrijskih banaka, u Italiji i Austriji su zabranjeni. Toliko o odgovornosti, ali i oportunističnosti."

Ime	Mia
Studijska godina	1. preddiplomskog studija
Srednja škola	strukovna
Stručna sprema majke	srednja stručna sprema
Stručna sprema oca	niža stručna sprema
Mjesečni prihodi kućanstva	~ 2500, rastavljeni roditelji
Osobni prihodi	1200, od oca

Mia je iz Zagreba, i smještena je u domu, pa je od početka pod pritiskom da zadrži prosjek. Najveći dio briga vezan je upravo uz dom, budući da dolazi iz financijski nesigurne obitelji. Velik dio razgovora vodio se upravo oko osnovnih egzistencijalnih problema, rang listama, zadržavanju prava na dom, stipendiju i subvenciju. Dom je dobila na račun nezaposlenosti, kao i rastavljenosti roditelja te bratova invaliditeta, proizašlog iz greške pri porodu, manifestirano kao narušenost fine motorike te lagane mentalne oštećenosti. Prima terapiju za epilepsiju, ali nije potvrđena. Trebao bi uzimati i terapiju zbog motorike, ali majka

to ne želi. Doživjela je kako se ljudi okrutno nose prema njemu. "Ljudi znaju biti tako odvratni." Obitelj se, na račun invalidnosti i društvene situacije nada dobiti stan od grada. Suvereno i izrazito umješno barata informacijama i računanjem bodova za ostvarivanje prava.

Bratov invaliditet uvelike utječe na njezin život, odnosno život njezine obitelji. Nedavna smrt bakine sestre duboko je utjecala na život obitelji, jer je dobrim djelom ispunjavala ulogu skrbnika i financijske dopune kućanstvu. Baka, kod koje žive, brata tretira jako loše. Vjeruje da upis fakulteta u Rijeci ne samo potreba obrazovanja, nego i bijeg od opresivne obiteljske situacije, koja se okreće oko odnosa prema njezinom bratu. "Kada se odselimo od bake, sve će biti lakše."

Majka je radila kao lektor, te nikada nije završila fakultet. Bila je na svim kvizovima, televizijskim i ne, te se u obitelji kvizovi smatraju legitimnim izvorima prihoda. "Lakše je kada nemaš, pa odjednom imaš 5000 kuna viška. Lakše se naviknuti. Kad nemaš tada životariš, nekako." Otac je zbog više zarade na Hvaru, gdje radi građevinske poslove, a motivaciju nalazi u kćeri kojoj želi priuštiti studiranje, te joj na tjednoj bazi šalje 300 kuna. "Ne želi biti tamo, ali je otišao. Nije rekao da ide zbog mene."

Kulturologiju je upisala jer je zanima, i nada se da će biti moguće da će, za tih pet godina studiranja, kulturologija biti šire potrebna. "Radije bih studirala nešto što volim, nego nešto što ne i što se mučim da završim." Još ne zna što točno studira, "profesori kažu da ćemo znati za par godina." Za sada joj nije jasno kako ono što je navedeno kao stečene kompetencije po završetku studija korelira s onim što je obavezna literatura na kolegijima prvog semestra kulturologije.

Interesi joj se kreću oko brige, koja se najbolje može opisati kao briga za potlačene - životinje u zoološkom vrtu, osobe sa invaliditetom, napuštenom djecom, starijim osobama. Ima osjećaj kao da se roditelji osoba s invaliditetom, kao i njihove obitelji, srame i ne

prihvaćaju njihovu invalidnost. Više govori o svojem bratu no o sebi. Budućnost je obilježena vizijom skrbi o bratu. Njegovo smještanje u institucije ne dolazi u obzir.

Raspituje se o studentskim poslovima u Rijeci, kao i opterećenju i problematici istovremenog studentskog rada i studiranja. Želi olakšati roditeljima, ali se boji hoće li biti sposobna raditi i studirati. Između jakih i slabih veza, vrlo je pragmatična, i izrazito zrela kada se govori o vezama i umrežavanju. Prihvatiti će ičiju pomoć i svakoga tko joj pruža priliku.

Vjeruje da onaj koji nema, ima samo borbu. Siromašni su motiviraniji, jer ako ne pokušaju, i ne uspiju što prije, toliko su im propast i povratak siromaštvu, kao i siromašnim izborima bliži. Ipak, sama se neće okarakterizirati siromašnom, samo nekim tko se mora više boriti. "U životu se može dogoditi nešto što sve okrene. Što više imaš, više možeš izgubiti." Boji se, ali se i bori. Naročito je muči nedostatak predznanja, i pita se kako se i drugi bore s time. Brzo se povezala s kolegama na fakultetu, idu na kave, pomažu si. Misli da će joj fakultet dati neku vrstu autoriteta, dati joj poziciju iz koje može legitimno govoriti.

Ime	Lana
Studijska godina	1. preddiplomskog studija
Srednja škola	gimnazija
Stručna sprema majke	visoka stručna sprema
Stručna sprema oca	visoka stručna sprema
Mjesečni prihodi kućanstva	~ 10 000
Osobni prihodi	~ 5 000, sezonski rad

"Znam da ću negdje stići, samo ne znam gdje. Zanima me gdje ću stići. Ne želim biti određena. Imam 19 godina, i ne želim se odrediti već sad, znati kada ću i gdje raditi." Dopustila si je "godinu dekadencije, godinu sam dana sporadično išla u školu, da bih, na polovici položenih razrednih ispita, odlučila preseliti u gimnaziju u drugom gradu. To je bila jako dobra odluka. Naučila sam svoje granice." Iz toga razloga separacije, osnovnu je afirmaciju doživjela u novoj školi, gdje su je prihvatili kako je to željela, sliku koju je željela

da prihvate. Bila je kod psihologa i psihijataru, no "nitko ti ne može pomoći dok to sam ne želiš. Nitko. Sama biram svoj svijet." Slabije su veze afirmirale njezin identitet.

"Moji su roditelji djeca. Velika djeca." Majka je na trećoj godini medicinskog fakulteta bila silovana i pobacila, te bila podvrgnuta psihijatarskom tretmanu. Nakon što je završila fakultet, udala se za Laninog oca. Lana ima brata blizanca, koji studira na zagrebačkom Prirodoslovnom fakultetu. Udaljio se od roditelja te otišao u Zagreb. Starija sestra, koja je prije bila časna sestra, studira na Zadarskom Sveučilištu, gdje je na trećoj godini filozofije i sociologije.

Govori o gradskoj četvrti iz kojeg potječe, Kozali, odnosno Belvederu, gdje je išla u osnovnu školu. Ne voli te ljude, ali im pokušava ne suditi. Tvrde da imaju drugačije početne točke, drugačije situacije. "Odgojila ih je ulica, i nije teško biti dobar s njima, poštovati ta jednostavna pravila. Ali tu ima puno gamadi. Tako su mi pretukli prijateljicu jer nije htjela stati. Odvratna priča. Dakako da su njih kasnije pretukli drugi dečki iz kvarta, ali čemu nasilje? Zašto uopće nasilje? Imaju oni svoj kod i kodeks, sve je uređeno. Ali to mi se ne sviđa."

Majka vodi udrugu civilnog društva, te je donedavno vodila prihvatilište za beskućnike, koje je zatvorila. "Mislila je da će pomagati ljudima kojima je to potrebno, ali nije bilo tako. To su većinom mladi ljudi koji ne žele raditi. Sada želi pokrenuti ordinaciju alternativne medicine.

Otac je diplomirani pravnik, koji radi kao sportski novinar. Bio je alkoholičar, te sada "privlači pažnju na sebe, nosi kaubojski šešir. Čudan je. Baš su djeca, oboje."

Svoju djecu podržavaju u svim njihovim odlukama. "Pošto su roditelji bili u nekim svojim pričama, baka nas je odgojila. Bila je najbolja osoba na svijetu. Mislim da bolju osobu neću upoznati. Bili smo joj na prvom mjestu. Ona je bila stup koji je sve držao na mjestu, a kontrolirala mamu. Tatu zovemo imenom, nitko ga ne zove tata."

Ne zamaraju se oko obiteljskih financija, zbog neodgovornosti roditelja. "Mi se pobrinemo za sebe. Evo, sestra je upravo dobila stipendiju, brat radi informatičke poslove, sada radi za Google, ja još imam nešto od sezone. Pokrijemo se."

"Smjestila bih nas u srednju, nižu srednju klasu." Napominje da je sklonija Weberu no Marxu, odnosno profilaciji po zvanju, u ovom slučaju takozvanih bijelih ovratnika. Baki se daje prvo mjesto po pitanju osnovnih vrijednosti. Od roditelja je naučila da se mora izboriti za sebe. "Nikada nisu imali veliki utjecaj na našu okolinu. Naučili su nas govoriti, izraziti se, artikulirati, nametnuti. Baka i djed su živjeli s nama, morao si se izboriti koji će se program gledati. Sapunicu se nije propuštalo, zato i znam španjolski." Baka je bila učiteljica, i inzistirala na važnosti obrazovanja. "Naši su roditelji bili utjecaj utoliko da takvi ne želimo biti. Bili su dobar loš primjer. Takvi ne želimo biti. Nikako, nikako, nikako." Baka je bila pedagog. "Uvijek bi bilo po njezinom, ali tako da mislimo da smo sami do toga došli. Sposobna žena. Bila je radikalna. Za vrijeme drugog svjetskog rata pisala je grafite, raznosila letke. Bila je uvjereni katolik i antifašist, i nastupala isključivo po savjesti."

Za nju je rad "ono kada daješ 200%. Ono prije je izvršavanje obaveze. Kada radiš, onda imaš energije, kao manijak si, lud, najbolji, daješ sve od sebe, toliko si sretan, radiš za ljude, gledaš ih, razmišljaš o tome kako će im biti lijepo. To mi se dogodilo i kada sam pisala seminare. Dok sam pisala, otvarali su mi se novi prozori u koje trebaš udahnuti zrak, kojima treba prostora. I na kraju uspiješ, pa te preplavi osjećaj ispunjenja samoostvarenja. To je za mene rad. Ne vjeruješ da možeš, ali uspiješ." Vidi se u novinarstvu, PR-u, aktivizmu. Jedino što želi biti je freelancer: "Ne želim biti vezana uz stolicu." U vremenu razgovora tražila je posao. Zadnje je dvije sezone radila kao konobarica.

U kulturologiji voli filozofske tekstove, poglavito one koji se bave jezikom i jezičnim problemima. "Imamo pravo sumnjati." Također, "promjena mora biti generalna. Želim takvu promjenu."

Ime	Daria
Studijska godina	3. preddiplomskog studija
Srednja škola	strukovna
Stručna sprema majke	srednja stručna sprema
Stručna sprema oca	srednja stručna sprema
Mjesečni prihodi kućanstva	rastavljeni roditelji
Osobni prihodi	~ 2 000, kontinuirani rad

Razgovor započinje predstavljanjem te rečenicom: "Zapamti to ime.", popraćenu smijehom.

U strukovnu je školu krenula jer je željela putovati i učiti jezike. Kada je proučila što je kulturologija, zaključila je: "Taj mi se kupus svega i svačega sviđa." Od svih je razgovora ovaj bio najviše polemičan. Odsjek prihvaća kao većinom teorijski, ali daje za pravo profesorima koji inzistiraju na radu na terenu, projektima. Profesori potiču individue za koje procjenjuju kao vrijedne, ali i interesantne. Primjećuje pomak u akademskom polju, koji moraju naučiti prezentirati ideju onima izvan vlastite struke kako bi dobili sredstva za svoja istraživanja.

Ostala je sa samohranom majkom i dvoje mlađe braće. Počela je raditi sa 16. godina, iz potrebe stjecanja džeparca. Radi u kafiću, kao konobarica, sa prijateljima radi na projektima. Njezina je vizija, san, "Putovati po svijetu, istraživati i da me netko za to plati." Projekti na fakultetu joj upravo to omogućuju. "Želim imati što više projekata, radova na engleskom, da imam što više iza sebe kada krenem dalje. Zanimaju me lingvistika i antropologija." Radi samo vikendom, u kvartovskom kafiću, a sa prijateljima radi kao copywriter, narativne okvire, "mogu pisati znanstveno, populistički, to mogu uspješno raditi dok ne počnem dobivati konkretnu paru od svojeg interesnog polja." Misli da se pronašla, "nisam očekivala da će to uspjeti tako lako." Ima viziju puta kojeg je potrebno doći da bi došla do cilja. "Sretna sam što sam stvorila mreži iskustva, poslova, discipline, a nadam se da će dalje utjecati moja motivacija i ambicija." Oni koji nemaju ambicije, nalaze se u toj

situaciji jer nemaju briga, odnosno imaju sigurnost zbog ekonomske pozicije vlastitih roditelja.

Za srednje škole tvrdi da su sklone serviranju činjenica koje treba naučiti napamet. Prije kulturalnih studija jednu je godinu provela na ekonomiji, gdje je "samo jedan profesor bio minimalno kritičan prema ekonomskoj teoriji." Nakon upisa kulturalnih studija kaže: "I onda dođeš ovdje pa si onda mind-blown." Ne vidi problem u teorijskim problemima, nego u akademskom diskursu koji im se odbija posvetiti na adekvatan način. Stoga otvoreno predlaže da se "pokuša iznaći neko rješenje i zatim ga artikulirati u praksi." Misli da kulturalni studiji pružaju mnogo, i da je to što pružaju kvalitetno. Teorija je oruđe, a ne refleksija.

Po pitanju habitusa, vjeruje da ima utjecaja, utoliko više ako ciljaš visoko. "Trebaju ti veze, jer živimo u konkurentnom društvu. Financijski i društveni kapital utječu na mjesto koje možeš doseći. Socijalni je kapital najvažniji, jer odabirom ljudi s kojima se družim mogu širiti svoje horizonte i mogućnosti, ali ne samo iz osobne koristi, nego iz čiste potrebe za društvenošću. S druge strane, nemaju svi poziciji iz koje mogu posegnuti više. Neki su pojedinci lišeni tih mogućnosti." Ona može "birati hoće li raditi u privatnoj firmi ili se posvetiti fakultetu, hoće li živjeti s majkom ili u svojem stanu s dečkom. Imam privilegiju, a privilegija je to da imam izbor." Novac nije jedina stvar koja određuje klasu, ali ekonomski je kapital dominantan, ali ne i determinantan.

Obrazovanje je problematično, ali ne toliko zbog sustava, nego zbog osoblja, učitelja i profesora. Potreban je individualan pristup, ali dobra volja svakog pojedinog edukacijskog radnika.

Mladima zamjera lijenost, i bježanje od stjecanja ikakvog iskustva. Iskustvo povlači iskustvo, a za svako zaposlenje ti iskustvo treba. Preživljavanje ti oduzima stjecanje pravih tipova iskustva. Smatra da najvažniji moment za uspjeh imaju ideja, ambicija i motivacija,

kao i suvremena tehnologija, omogućavaju širim društvenim slojevima veću društvenu mobilnost.

Na pitanje "što je rad?" odgovorila je s "Kakvo je to glupo pitanje? Zar sada želiš da ti dam svoju konceptualnu mrežu asocijacija s označiteljem radom?" Odgovor je "rad je označitelj koji obuhvaća širok spektar djelovanja, može biti fizičko, može biti psihički rad na sebi, plaćen ili volonterski, sebičan ili nesebičan, pozitivan ili negativan. Negativni rad je nerad.", nakon čega je definicija rada dovedena do biološkog minimuma.

Ljudi koji se ne uklapaju u sustav koji inzistira na natjecanju, zbog "klase, habitusa, bioloških disfunkcionalnosti, koje se ne čuje, ne vidi, te koji bi u ovakvom sustavu završili gladni. Ne postoji politička samoorganizacija takvih ljudi. To im nije niti dopušteno."

Ime	Kristina
Studijska godina	1. preddiplomskog studija
Srednja škola	strukovna
Stručna sprema majke	srednja stručna sprema
Stručna sprema oca	srednja stručna sprema
Mjesečni prihodi kućanstva	~ 7 000
Osobni prihodi	/

Htjela je ići u jezičnu gimnaziju, ali majka ju je uvjerala da je bolje imati struku, te je tako završila medicinsku srednju školu. Zatim je htjela knjižničarstvo, te je imala izbor između knjižničarstva u Osijeku i kulturalnih studija u Rijeci. Kulturalni su studiji prevagnuli jer nemaju matematike. Iako joj je sestra komentirala da su "kulturologija i knjižničarstvo stvari koje svatko može raditi", roditelji je podržavaju, iako im je financijski teret velik budući da sestra studira u Karlovcu. Majci je važno da se ona i sestra obrazuju, "makar to bila kulturologija.", zato se roditelji i trude, "makar ponekad mislim da daju i previše."

Majka radi kao šivačica, a otac je oslijepio od visokog očnog tlaka. Oboje vole čitanje i knjige, te visoko valorizira književnost. Razlog tome je njezina majke, koja je u knjigama nalazila bijeg od siromašne svakodnevice. Otac voli ruski realizam, dok Kristina tvrdi da ona

"voli neozbiljne stvari." Majka joj uvijek govori da "Nikad ne zaboravi od kud je krenula.", te misli da to ima vrlo velik utjecaj. "U obitelji se uče one temeljne vrijednosti."

Mnogo govori o Rijeci, o tome koliko joj grad odgovara, neovisno o tome što živi na drugom kraju grada. Kuća u Koprivnici je puna rodbine, te je navikla s njima živjeti, i izrazito su čvrsto povezani. Iako ne raspolažu velikim sredstvima, vedro tvrdi da im ništa ne nedostaje. Planira početi raditi, nakon što prođe prvi mjesec studiranja. "Moram raditi, želim olakšati roditeljima."

"Nikad nisam razmišljala o svojoj klasi. Ne volim kategorizaciju." Vidi se u dječjoj knjižnici. Govori o tome koliko državna matura raslojava perspektivne studente. Sama se morala spremati za državnu maturu, dok ju je srednja škola gurala prema struci, a "ravnatelj se jako veselio, i govorio da ćemo svi otići raditi u Njemačku. Ovi koje znam, iz sestrinstva, idu van." U srednjoj školi nije voljela njezinu instrumentalnu viziju proizvodnje medicinskih tehničara.

Svoju struku doživljava kao izrazito ozbiljnu, prema kojoj teorijska materija kulturalnih studija ne izgleda toliko ozbiljno, pa joj je neobično vidjeti ozbiljnost s kojom pojedini profesori pristupaju teorijskoj materiji. Ima poteškoća s teorijskom materijom kulturalnih studija, ali motivirana je kasnijim upisom knjižničarstva. Namjerava, nakon preddiplomskog studija, upisati knjižničarstvo na nekom od hrvatskih sveučilišta. Uopće ne sumnja da će raditi kao knjižničar.

Razmišljati o budućnosti izrazito joj je neugodno, pa utoliko niti ne odgovara na to pitanje, niti sva daljnja potpitanja. Ipak, ima viziju rada u knjižnici, naglašava koliko su "priče bitne." Sa strane rada, rad je onaj kojeg želiš raditi, "dok radiš a nemaš osjećaj da si se naradio, na primjer kada čitaš knjigu ili gledaš film. U životu ne moramo napraviti ništa veliko, što bi drugima bilo bitno, nešto što bi doživljavali kao veliko." Ipak, brzo je primijetila da ono što doživljava malim stvarima može drugima bitno utjecaji na život.

Ime	Tomislav
Studijska godina	3. preddiplomskog studija
Srednja škola	strukovna
Stručna sprema majke	srednja stručna sprema
Stručna sprema oca	srednja stručna sprema
Mjesečni prihodi kućanstva	~ 3 000
Osobni prihodi	/

Tomislav je ove godine uspio ostvariti pravo na dom, i to zbog dobrog prosjeka. Prošle je studijske godine našao motivaciju i ambiciju kako bi digao prosjek, ali nije bio motiviran isključivo dobivanjem mjesta u domu, nego i u tomu što se pronašao u materiji kulturalnih studija. "Zanima me, želim to naučiti. Ne želim sve raditi u zadnji tren. Ako se ne zanimam, što onda ovdje radim? Mogao sam ostati kod kuće. Ocjena je manje bitna, bitno je što mogu reći i napraviti s time što znam." Misli da je studij s jedne strane pretjerano politiziran, posve odbacuje ideološki suprotna mišljenja, pa istovremeno proglašava i nedostatak objektivnosti, kao i svih nepoželjnih ideja. Studij ne smatra usmjerenim na praktične vještine, niti na rad kojim je moguće preživjeti. Ipak, misli da kulturalni studiji daju određenu širinu, koju individua može, ali ne mora iskoristiti.

Iako mu novac treba, ne uspijeva naći posao koji mu odgovara. Smatra da studenti moraju žrtvovati vlastitu kvalitetu studiranja, kao i uspješnost na studiju, jer moraju raditi gotovo na puno radno vrijeme kako bi ostvarili novac blizak minimalnoj plaći. Planira pronaći posao u kakvom skladištu, ali prvo se želi iznova priviknuti na studentske obaveze. Istovremeno je začuđen načinom na koji kolege sa studijske godine provode svoje slobodno vrijeme. "Učiš zadnji dan, pitaš ima li koja skripta, te to je u konačnici to. Time su zadovoljni." Zato što je uspio ostvariti pravo na dom nije pod tolikim pritiskom raditi, jer je jako reducirao troškove.

Obitelj posjeduje obrt, te se pokušavaju održati na površini. Stariji je brat u unajmljenom stanu u Rijeci, u potrazi za poslom. Obitelj smatra je najvažnijim izvorom vrijednosti. "Znam da moram raditi. Nema izbora." Osnovna škola nema toliki utjecaj.

Za klasu smatra da više nije relevantna kao termin, jer nije koristan za mobilizaciju mnoštva, kao što je nekad možda bio. Ipak, smatra je pojmom koji označava skupinu ljudi. Klasa nije akter koji djeluje, već pojedinac, u svojoj društvenoj okolini. Klasu promatra primarno kao termin teorije, koja na mora prethoditi djelovanju.

Najveći značaj pripisuje društvenom kapitalu, kao i početnoj poziciji, koja ovisi o ekonomskom kapitalu. Dao je osnovnu podjelu poslova na "One prije kojih se pereš, i na one poslije kojih se pereš." Habitus smješta na utjecajno mjesto, i naglašava da su "to tvoje glavne vrijednosti, uključujući i čemu težiš.", te ga je moguće promijeniti. Motivacija za rad i uspješnost ovisi o habitusu. Ovdje je zapravo bilo mnogo govora o habitusu, odnosno kategorijama osobnosti i habitusa., kao i konstruktivističkoj viziji društva. Ipak, kritički je nastrojen prema kulturalnim studijima, za koje smatra da su suviše konstruktivistički nastrojani. Konačni je zaključak da "Ovisi od individue."

"Nitko barem ne tvrdi da ne želi raditi ništa. Konstantno ti se govori da misliš o tome što ćeš raditi. Govori ti se da moraš raditi. Pitanje je koliko društvo pruža izbora. To ovisi o tvojim vrijednostima." Kada se govori o studentima kulturalnih studija i njihovim mogućnostima pronalaženja posla, govori se o onome što doživljava kao forsiranje rada na projektima. Ne doživljava ih zanimljivima, na njima ne želi raditi. Glavni uvjet kod posla jest da su sredstva koja njime privređuje dovoljna za preživljavanje. Ambicija je u redu, ali može voditi u razočaranje. "Ja sam inače ciničan, očekujem minimum, ali ne više od toga. Volio bih biti profesor, ali sumnjam da će to uspjeti." Rad, u osnovi, shvaća kao "prodavanje sebe za pare. To je to." Sumnja da će rad biti odvojen od radnog mjesta kao prostora. Ne vjeruje da će mnogi ljudi, neovisno o vlastitim ambicijama, u konačnici završiti na radnom mjestu koje se ne poklapa s njihovom vizijom. Ipak, tu Marxovu definiciju rada proletarijata nadopunjuje idejom rada kao osobnog rasta. "Završni cilj ne bi ti trebao biti imati hrpu novaca, slobodno vrijeme ili štogod, nego mjesto u kojem rasteš." Ipak, još malo nedostaje da se "izjednače

srednja škola i fakultet.", odnosno više nisu diferencirani kao nekad. Instrumentalizirano obrazovanje funkcionira ako individua pristaje biti instrumentalizirana.

Radnu praksu freelancinga, naročito u online varijanti, vidi kao nedovoljno stabilnu da bi bila dovoljna preživljavanje. Nije dovoljno stabilan, "ali radiš nešto što te zanima." Primjerice, volio bi zarađivati vlastitim crtanjem, ali smatra da još nije došao do te razine.

6. Dijalog teorije i istraživanja

Kako bi se dokazalo ili opovrgnulo tezu, potrebno je podatke sakupljene istraživanjem povezati s, odnosno smjestiti ih unutar teorijskog okvira. Ipak, prije upuštanja u gotovo posljednji korak istraživanja, potrebno je navesti neke od generalnih opservacija stečenih prilikom samog istraživanja.

Primjerice, primjetna je nimalo slučajna razlika između studenata prve i treće godine. Ta će razlika kasnije u radu postati jedan od najjačih argumenata u korist teze. U transkriptima intervjua prisutna je primjetna razlika u tematici i tonu razgovora, na nju kao ispitivač nisam svjesno utjecao.⁴⁴ Također, određeni su dijelovi intervjua bili od marginalne važnosti za ovaj rad, ali ih je potrebno smjestiti u polje razgovora, poput mnogih pitanja uz studentska prava, kolegije, profesore i starijih studentskih generacija, prisutnih kod studenata prve godine, te polemičnijih, teorijski potkovanijih studenata treće godine, opet s pitanjima o kolegijima, profesorima, starijim generacijama studenata, njihovim perspektivama zaposlenja i radnim mjestima.⁴⁵ Neovisno o studijskoj godini sugovornika, istraživanje nije uključivalo samo istraživački rad, odnosno pitanja isprijecana ranije navedenim upadicama i anegdotalnim primjerima, već je nekoliko puta skretalo u područje svojevrsne narativne terapije, koliko za ispitanika toliko i za ispitivača⁴⁶, te doticalo intimne detalje osobnog i obiteljskog života, koje sam pokušao, u najvećoj mjeri, što više izostaviti iz rada.⁴⁷

⁴⁴ Ipak, mogu primijetiti da sam se, iako ne svjesno, ponekad na pomalo pokroviteljski način, odnosio prema kolegama s prve godine. Najčešće se radilo o razjašnjavanjima nejasnoća vezanih uz kolegije i pripadajuće im teorijske koncepte, sugeriranje seminarske i referencijalne literature i tako dalje, koje su mi na snimkama zvučalo poput kakvih lekcija držanima za (posve imaginarnom) katedrom.

⁴⁵ U svrhu oprimjeravanja teorijskih koncepata, a i kao odgovor na mnoga pitanja, služio sam se anegdotama te prepričavao zgone i nezgone kolega i poznanika. Budući da sam transkripte pisao gotovo godinu dana nakon njihova snimanja, posjedovao sam privilegiju nehotimičnog odmaka od samog procesa istraživanja. Nadam se da će takav odmak pridonijeti objektivnijem sagledavanju podataka, kao i boljoj komunikaciji teorije i prakse.

⁴⁶ S godinom dana razlike između snimanja te slušanja i transkribiranja, bio sam oduševljen svojim sugovornicima. Iako sam se sjećao dijelova razgovora, tada mi još nije bilo jasno koliko su mi materijala nesebično pružili, niti koliko su njihove priče, nimalo iznenađujuće, kompleksne i bogate, te koliko se moram potruditi kako bih im iskazao najveće moguće poštovanje koje akademski tekst može podnijeti.

⁴⁷ Tamo gdje sam procijenio da to, zbog potreba rada, nije posve moguće, morao sam iznova verificirati pristanak ispitanika. Utoliko su svi intervjui, u verziji kakvi su prezentirani u radu, verificirani od ispitanika, odnosno dopušteno je njihovo korištenje za potrebe ovog rada.

U svrhu razrade i obrane teze, potrebno je upotrijebiti ranije u radu navedenu teoriju, odnosno smjestiti je uz od nje neodvojivu praksu. Dijalogu teorije i istraživanja⁴⁸, odnosno istraživačke prakse, pristupiti će se sukladno dimenzijama teorijskog opojmljavanja, od većeg prema manjem, odnosno, problemski će se motiv preispitivati prvo kroz definiranje koncepta polja, zatim habitusa, te na posljetku kapitala.

Najuže polje ovog istraživanja obuhvaća studente kulturalnih studija u širem društvenom kontekstu zapošljavanja po završetku školovanja na odsjeku. Najšire, obuhvaća i govori svim bivšim i sadašnjim studentima kulturalnih studija, budući da se susreću, i da će se i dalje susretati s temeljnim pitanjima i problematikom izloženima u ovom radu.⁴⁹ U kontekstu rada, polje nije samo odnos studenata i tržišta rada, odnosno sukob njihovih znanja i vrijednosti, odnosno želja i potreba, nego i ono što je upisano u tijela studenata; primarno njihove dispozicije, to jest njihov habitus, u odnosu prema vanjskom sustavu vrijednosti, odnosno dominantnoj ideologiji.

Ipak, da bi se preciznije definiralo polje, potrebno je iznaći silnice simboličke moći, odnosno dominantnu društvenu poziciju koja njome raspolaže. U slučaju zapošljavanja, radi se o vrijednostima i potrebama dominantne ekonomske paradigme, a po pitanju odsjeka, radi se o teorijsko-percepcijskoj paradigmi, odnosno vrijednostima promoviranim na odsjeku za kulturalne studije. Ukratko, da bi student, što uspješnije i lakše kraju priveo studiranje, mora biti sposoban prihvatiti i reproducirati informacije, odnosno povezati ih u znanje, te ih tada

⁴⁸ Razlog stalne akcentuacije važnosti dijaloga dolazi iz potrebe naglašavanja teorije ne kao odraza stvarnosti, ili pak idealnotipskog nacrtu djelovanja, nego kao oruđa istraživača, sredstvo analize - dokazivanja, odnosno opovrgavanja - teze, njezinog smještanja u svakodnevicu studenata kulturalnih studija, ali i šire. Važan je problem ovog rada, a ne u njemu sadržana teorija. Instrument, koliko god vrijedan bio, naročito ako je riječ o istraživačkom radu, u humanizmu ne može biti vrjedniji od rezultata. Izbjegavanje postvarenja teorije - njezina tretiranja kao empirijske datosti, odnosno odraza svakodnevice - važno je gotovo kao i sam rezultat rada.

⁴⁹ Ipak, rad je svjestan ograničenja isključivo kvalitativnog pristupa, ali i njegovih prednosti. Ograničenja se ogledaju u praktičnoj primjenjivosti analize, odnosno zaključaka - rad ne može pružiti programsko rješenje problema nestalnog i nestabilnog zapošljavanja na tržištu rada koje ne dijeli humanističke vrijednosti. S druge strane, rad može pružiti uvid u probleme koji more studente, u nezavidne situacije u kojima se nalaze, približiti ih jedne drugima, ali i profesorima. Svakoj kritici unatoč, rad u najmanju ruku daje prikaz komadića vremena, osobnih vizija i nadanja malene, specifične skupine studenata kulturalnih studija. Tako rad, iako mu se može iznaći zamjerki, naročito iz strane opsega istraživanja, daje ono što smatram važnim uvidima.

prezentirati i smjestiti u i kroz određene sustave vrijednosti. S druge strane, potraga za radnim mjestom⁵⁰ od nekadašnjeg studenta kulturalnih studija traži⁵¹ različite oblike znanja i pristupa informacijama, kao i vještine, uklopljene u posve različit sustav vrijednosti, odnosno, u najkraćim crtama, usmjereno ne toliko ka kritičnosti, samokritičnosti, historičnosti i strukturi, već jasnim ciljevima i potrebama. Polje zapošljavanja po završetku kulturalnih studija tako se, vrlo šturo, može ocrtati kao polje sukoba naučenog i očekivanog.

Taj se sukob može jasno vidjeti u transkriptima istraživanja, poglavito kod studenata treće godine. Njihovo supostavljanje kulturalnih studija i njihove vrijednosti, odnosno korisnosti pri zapošljavanju kulturalnim studijima pridaje nisku razinu prestiža, odnosno nisku vrijednost, promatrano iz sfere kulturalnog kapitala. Najveći razlog niskog valoriziranja polja kulturalnih studija proizlazi iz gotovo posve teorijskog pristupa, odnosno nedostatku nekog oblika prakse. Studenti jasno odjeljuju teoriju od prakse, ne pretpostavljajući jedno drugome. Praksa je često izjednačena s vještinom, koja se stječe radom, odnosno iskustvom rada u polju izvan akademskog. Vještinu je moguće - i u svrhu zapošljavanja, poželjno - instrumentalizirati, ili to ona od samog početka mora biti.

Polju kulturalnih studija se, iz očista dominantne ideologije, može zamjeriti⁵² apstraktnost i odbijanje instrumentalizacije, ali u slučaju riječkog Odsjeka za kulturalne studije, studenti prve godine upravo to i - deklarativno - žele. Žele neodređenost, mogućnost

⁵⁰ Ili pak proizvodnja, što povlači dodatna pitanja i obaveze, poput poznavanja pravnog okvira, pitanje potrebnih dimenzija kapitala, poglavito ekonomskog, a zatim i društvenog, te najvažnije, samog proizvoda, što god on bio, kao i njegova smještanja na tržište. Pokretanje vlastita posla, odnosno samozapošljavanje, teži je proces koji traži više resursa od potrage za poslom te posjeduje dodatna pitanja i probleme. Stoga za potrebe rada problematika i praksa samozapošljavanja, odnosno osnivanja obrta ili tvrtke, ostaje na margini.

⁵¹ Ovdje se ne radi o željama, već o onome što se predstavlja kao potreba tržišta rada. Odnosno, humanizmu je suprotstavljena instrumentalizacija obrazovanja, te se humanističkom obrazovanju oduzima i sama mogućnost posjedovanja praktične vrijednosti, odnosno vrijednosti koju je moguće koristiti u okruženju izvan konteksta akademije ili osobnog rasta, pomalo dekadentnog prežitka projekta prosvjetiteljstva. Takav je stav većinu vremena manjkav i kvaran, na što rad na više mjesta ukazuje.

⁵² Može mu se zamjeriti, i zamjera mu se štošta: okrenutost "lošoj, prevaziđenoj teoriji", banalnost, nedovoljna metodološka čvrstina, pretjerana širina, nepoštivanje teorijskih i znanstvenih tradicija i paradigmi. Ipak, kulturalni studiji, u ovom ili onom obliku - kao institucionalizirana akademska praksa, što je slučaj u Rijeci, ili kao teorijska, istraživačka perspektiva - preživljavaju u polju akademije, ali i izvan nje. Njihova vrijednost za društvenu dominantu može proizlaziti iz suprotnosti njihovoj manifestnoj zadaći - proizvodnji reformističkih kadrova - u proizvodnju antireformističkih, ili reformističkih, ali u drugoj ideološkoj struji.

kasnijeg odabira, nadaju se da će se, nakon minimalne tri godina njihova školovanja, kulturalni studiji biti bolja opcija, u boljoj poziciji na tržištu rada no što su danas. S jedne strane, to afirmaciju kulturalnih studija kao tržištu rada korisne opcije stavlja na teret generacija koje su završile svoje školovanje. Studenti treće godine, izuzev onih koji su se pronašli u akademiji, mnogo su više okrenuti praksama izvan kulturalnih studija, vještinama koje su stekli hvatanjem i bacanjem vlastitih mreža, bilo društvenih, bilo financijskih, te su, primarno iz nužnosti, bitno pragmatičniji, ali i polemičniji.

Upravo je u toj razlici studenata prve i treće godine jasno oprimjereno djelovanje kulturalnih studija. Usporedbom dvaju studijskih godina, može se primijetiti jasna razlika u pristupu istim pitanjima i istim konceptima⁵³. Primjerice, studenti prve godine mnogo govore o obitelji i obiteljskim problemima te vlastitom odgoju, a studenti treće o pozicioniranju u svijetu rada. To se može opisati trenutnom životnom pozicijom - zapošljavanje i bliska mu problematika vremenski izgleda bliže studentima treće doli studentima prva godine. Studenti treće godine su i dulje odvojeni od roditelja, odnosno dulje prisutni na fakultetu.⁵⁴ No, studenti treće godine dijele neke od očišta, polemiziraju na sličan način, komuniciraju prema sličnim obrascima, posjeduju neke zajedničke dispozicije - mogućnost da se, u datom trenutku i datoj situaciji, statistički ponašaju na sličan način - odnosno, njihovi individualni habitusi dijele određene značajke. Zajednička im je podozrivost, ili barem kritičnost prema kulturalnim studijima, potreba za studentskim radom - bilo sezonskim, bilo kontinuiranom, radi dopune osobnog ili obiteljskog budžeta, skepticizam prema teorijskim konceptima, naročito makro teorijama i discipliniranim pristupima. društveni realitet primarno promatraju kroz koncept identiteta, odnosno mnogostrukih identitetskih odrednica i performativa.

⁵³ Ovdje se može raditi i o utjecaju istraživača, manifestiranog kroz ton i pristup ispitivanju. Ovu se zamjerku lako može proširiti na jedan od većih problema rada. No, nije tako, što će biti dokazano u daljnjem radu.

⁵⁴ Gdje svima osim jednom ispitaniku s treće godine, što je vidljivo iz transkripata, kulturalni studiji nisu bili prvi izbor prilikom odabira studija.

Ta kognitivna i performativna distinkcija ukazuje na proces kojim kulturalni studiji i pripadajuća im, akademska doxa, utječu na, te dijelom i oblikuju habitus svojih studenata. Taj je utjecaj lako vidljiv, i u odnosu je, odnosno augmentira i utječe na vrijednosti, navike i dispozicije stečene prije početka studiranja na Odsjeku za kulturalne studije.

Ipak, jedna od zajedničkih karakteristika studenata prve i treće godine ogleda su jednoj riječi i konceptu - borbi. Iako je nikad nisam izrekao u nijednom pitanju, borba se pojavljuje kod svih ispitanika, u svim elementima istraživanja, i to ne samo kao koncept, nego kao proces, borba za svoje mjesto pod suncem, od borbe da se uopće može studirati, do borbe za poziciju u profesionalnom, odnosno interesnom polju. Ova je dispozicija zajednička gotovo svim nesituiranim studentima, te se može promatrati kao odlučujući faktor, nužan za zadovoljenje egzistencijalnih potreba.⁵⁵

To je simptomatična točka vidljivosti dimenzija kapitala kojima studenti raspolažu, te koji im omogućavaju povoljnije pozicioniranje u polju kulturalnih studija, ali i onom zapošljavanja. Napomena studenata, koja postulira da se studenti boljeg imovinskog stanja nisu htjeli javiti za intervju, ipak nije točna, jer je iz transkripata vidljiv raznolik presjek različitih dimenzija kapitala, proizašao iz različitih društvenih i karakternih okolnosti, koji su proizveli različite habituse,⁵⁶ ali u konačnici, zbog zajedničkog obrazovanja i dijela društvenog okruženja, posjeduju određene zajedničke dispozicije.

Dimenzije je kapitala moguće preciznije odrediti - onaj stjecanja diplome, kao i raznih drugih vještina, koje se u konačnici mogu upisati u Curriculum Vitae⁵⁷, pripadaju kulturnom

⁵⁵ Ovo je jedina generalna tvrdnja koju se usuđujem izreći, iako sam svjestan da je vrlo jaka. Ipak, u razgovoru s mnogim kolegama, što s odsjeka, što kroz dugo studiranje i rad, smatram da je ispravna, i gotovo jedina poveznica studenata različitih fakulteta.

⁵⁶ Koncept habitusa tako je iznova dokazan kao onaj mjesta na kojem se presijeca sve što čini ljudsku jedinku - njegova biologija, iz koje proizlazi njegov psihološki ustroj, njegova historija i percepcija, odnosno odgoj, njegova sposobnost i voljnost za donošenjem odluka, odnosno karakter i ličnost, njegova okolina, odnosno društvo i društvena polja u kojima se nalazi i kojima teži, njegova vjerovanja, stavovi, nade i želje, odnosno njegov um. Upravo je zato njime izuzetno teško, ali zahvalno baratati.

⁵⁷ Što je jedna od fraza među generacijskim poznanicima. U toj je optici mjerilo vrijednosti kulturalnog kapitala vidljivo u mogućnosti upisa aktivnosti u CV. Budući da se svaki CV kroji prema mogućem radnom mjestu, momenti stjecanja kulturalnog kapitala teže mnogostrukosti, a postaje važno kako ih i gdje prezentirati. Tako se

kapitalu. Društvene veze, sustavi usluga i protuusluga pripadaju društvenom. Ipak, u transkriptima se iznova na prvo mjesto stavlja ekonomski kapital, odnosno kapital potreban već i za samo održavanje osnovnih uvjeta egzistencije, bez kojih sve ostale dimenzije kapitala, ako ne mogu, ili ne uspiju biti konvertirane, nemaju gotovo nikakav značaj. Borba za legitimaciju kulturalnih studija na tržištu rada uvelike je borba za ravnopravnu konverziju kulturnog kapitala, borba za pridavanje značaja diplomu.⁵⁸

To je mjesto borbe za simboličku premoć, i to i na institucionalnoj razini - niske valorizacije kulturalnih studija na tržištu rada, što se odražava na njegovu poziciju na Sveučilištu, ali i legitimnosti studenata kulturalnih studija da govore, odnosno djeluju u javnosti kao slijednici legitimne društvene pozicije.⁵⁹ Ipak, treba napomenuti da konkretni kulturalni kapital stečen na kulturalnim studijima nije u potpunosti omeđen ili diskreditiran dominantnim društvenim vrijednostima, odnosno nagrižen neoliberalnom ideologijom i identitetskim politikama, već se stalno iznova pokušava legitimirati i programski ostvariti, te kao i sve ostale opcije boriti za dominantnu poziciju.

I upravo je to mjesto analize individualnih habitusa. Kod nekih je ispitanika, primjerice Stjepana i Darie, primjetna prilagodba prema dominantnom razmišljanju unutar zadanih polja, ali sa zamjetnim utjecajima kulturalnih studija. Stabilnost njihove egzistencije po završetku studija izgrađena je na nadomještanju slabog kulturnog kapitala snažnim društvenim kapitalom, mrežom poznanstava i kontakata, kao i prihvaćanjem, pa i jasno izraženom željom za samorealizacijom. Paula pokazuje najsnažniji osobni otpor dominantnom modusu, ali je primorana vlastitu egzistenciju staviti ispred idealizma. Također

profili raznolikih, poglavito online, društvenih mreža umeću u CV, a društveni performativi ulaze u obzir prilikom procjena za sposobnog obavljanja dužnosti na radnom mjestu, odnosno dio su procjene sposobnosti mogućeg radnika.

⁵⁸ Izvan pukog konteksta potvrde o osobnom uspjehu. Ipak, na diplomu ne piše koliko je student studirao, u kojim uvjetima, koliko mu je studij bio zahtjevan, kojim je, osim studiranja, obavezama žonglirao, u kakvom je stanju institucija na kojoj je studirao i tako dalje. Sveučilišna je diploma, barem za sada, potvrda izvršenja velike obaveze, te njezino postojanje kao dokumenta govori nešto o njenom vlasniku.

⁵⁹ Tako netko tko, primjerice, raspolaže s mnogo ekonomskog kapitala sebi može načiniti štetu odlučujući se za kulturalne studije, budući da su izrazito nisko valorizirani od dominantne pozicije.

se, zbog nedostatka dostatnog društvenog kapitala, ali i specifične pozicije i tretmana spola u hrvatskom društvu, nekoliko puta našla u situaciji iznude tijela, upravo onoj situaciji od koje bi je deklarativne civilizacijske i društvene tekovine morale zaštititi. Vanja mjesto za vlastiti profesionalni rast vidi u zemljama viših civilizacijskih tekovina, a svoj rad shvaća kao proces, a život agonistički, kao borbu za samoostvarenje.

Studenti prve godine su se, u trenutku istraživanja, nalazili u za njih neugodnoj i nestabilnoj situaciji - svima je to bio prvi put da upisuju studijsku godinu. Pred njima se nalazi neizvjesnost, ali i očekivanja prema studiju. Ne posjeduju usustavljenu perspektivu, kakvu imaju njihove starije kolege, ali je nadoknađuju inventivnošću. Treba govoriti i o onima čiji se glas slabije i manje čuje, odnosno individuama kojima je trenutno dominantna društvena paradigma unaprijed presudila - ljudima koji se ne doživljavaju ambicioznima i probitačnima, koji se nadaju tihom i mirnom životu. Kulturalni im studiji mogu pružiti alat za sagledavanje vlastite situacije, kao i osnaživanje i realizaciju vlastite pozicije.

Borba studenata kulturalnih studija nije samo ona za egzistenciju, već i za legitimizaciju vlastite pozicije. Iz pragmatičnog gledišta, nije čudno vidjeti borbu oko značenja i značaja humanističkog obrazovanja, naročito kada je u to obrazovanje uloženo određeno vrijeme, trud, energija, volja, kreativnost, odnosno, najjednostavnije - rad. Rad nije samo učinak, ili proizvodnja vrijednosti, već i osobni, individualni rast, prevodiv u dimenzije kapitala, koje, ukoliko su uspješno primijenjene, vode samoostvarenju, iznova kroz rad. Ipak, osnovni je uvjet rada zadovoljenje egzistencijalnih potreba, bez kojih se ne može govoriti o prostoru za osobni rast.

Rad vodi iskustvu, a iskustvo studenti prevode u kapital. Kulturalni studiji, kao neinstrumetalizirano humanističko usmjerenje, nije studij koji proizvodi radnike za strogo određenu industrijsku ili društvenu funkciju, ali za studente ima svoje mjesto. To mjesto, naročito studenti prve godine, doživljavaju kao mjesto kritike, samorealizacije i slobode,

studija koji im daju mogućnost rasta i utočišta. Naglašavanje osobnog, individualnog iskustva, i sitnih životnih lukavosti ukazuje na važnost osobnih vrijednosti i individualne motivacije - koji su i dalje pod utjecajem širih društvenih kretanja.

Utoliko se teorija, što se tiče ovog rada, povija prema praksi, te razotkriva njezin mehanizam: u ovom slučaju prilagodbu, odnosno apsorpciju teorije putem studija humanističkog tipa, uz svu problematiku koju to nosi na tržištu rada, kojim vladaju posve drugačije vrijednosti, te u konačnici potvrđuje zadanu tezu rada: kulturalni studiji utječu na habitus studenata kulturalnih studija, što utječe na njihovu percepciju rada, a posljedično i na njihovo eventualno zapošljavanje.

7. Zaključak

Svaki rad koji pretendira na znanstveni, ili barem disciplinirani pristup nekoj temi, ima mjesto u kojem se autor prema prethodno napisanom može postaviti na osobniji, refleksivniji način. Istovremeno, zaključak je konačno mjesto iskaza o mogućim nedostacima, kao i prijedloga mogućeg nastavka rada. Zaključak je i mjesto samokritičnosti i autorefleksije - koje u ovom slučaju više neće biti u fusnotama - pa tako i izlaganja osobnog stava o radu.

Jedna od najlakših zamjerki koje se mogu uputiti radu jest nedostatak logičnog produžetka istraživanja - prakse zapošljavanja diplomanata kulturalnih studija, kao i nedostatak kvantitativnog istraživanja, kao dopune i dodatne objektivacije, ali i elementa potrebnog kako bi bourdieuovska metodologija bila potpuna. Na prvu zamjerku mogu odgovoriti sa problematikom iznalaženja ispitanika koje otprije poznajem, pa time dolazim sa predrasudama, kao i nevoljkošću, ili geografskom udaljenošću, kao i poteškoćama organizacije takvih susreta, naročito s financijske strane. Druga, ona kvantitativnog istraživanja, može se opravdati nedovoljnim poznavanjem metoda, što bi značilo da bih se morao pouzdati, odnosno opteretiti neke od prijatelja, poznanika i kolega, što onda rad ne čini samostalnim. Također, budući da neko vrijeme jesam razmišljao o upotrebi kvantitativne metode kao logične dopune kvantitativnoj, nisam se osjećao dovoljno sigurnim da suvereno nastupim u tom polju. Rad kulturološkim čini upravo držanje kulturološke metode - ali ipak ponešto osnažene antropološko-sociološkim, Bourdieuovim instrumentarijem.

Radu se može zamjeriti nedostatna obrada nekih temata, kojih se rad usput dotaknuo - kao što su koncepti tržišta, tržišta rada i rada. Sva su tri termina važna za istraživanje, ali su i zastrašujuće bremenita interpretacijama, te se upravo oko njih u polju društvenih i humanističkih znanosti vode trajni i umarajući sukobi. Stoga rad pribjegava rječničkim definicijama i jednostavnim povijesnim prikazima. Isto vrijedi i za pravo, odnosno pravnu stranu rada, kao i njegovu primjenu u praksi - ona posjeduje izrazitu širinu, te je stoga radno

pravo, za potrebe ovog rada, svedeno na puke osnove. Rad tako u nekim momentima nastupa izrazito šturo, što proizlazi iz potrebe da najveći volumen otvori najvažnijim faktorima: istraživanju, odnosno glasovima studenata kulturalnih studija, te Bourdieuovoj teoriji, koja njihove tvrdnje stavlja u sustavan holistički okvir.

Takve je nedostatke moguće ispraviti dodavanjem suplemenata radu, što bi mu volumen povećalo nekoliko puta. Zato, u konačnici, ovaj rad najviše prostora posvećuje onima kojima se bavi: studentima kulturalnih studija i kontekstu u kojem se nalaze, te sustavno pokušava ukazati na odgovore - a ako ne odgovore, onda barem razotkriti proces i pripadajuće mu mehanizme - na pitanja koje more gotovo sve studente našeg odsjeka - "Što mogu po završetku kulturalnih studija?" kao i "Što postajem kroz kulturalne studije?"

Upravo je to i najveći razlog potrebe za izlaganjem dominantnog suvremenog idejno-ekonomskog sustava, odnosno njegovih vrijednosti. Može se reći da prema njemu nisam bio dovoljno oštar - no to je teško biti, pogotovo ako mogućnosti zapošljavanja ovise o sposobnosti prilagodbe znanja navedenim prilikama. Današnji su sustavi školstva, ali i gospodarstva bitno različiti od onih naših roditelja. Utoliko, posvemašnja kritičnost i odbijanje sustava moguće je gotovo isključivo iz cinične pozicije - posjedovanjem naslijeđenog ekonomskog kapitala, osiguranim radnim mjesto - unutar obitelji ili u sličnom kontekstu - ili, u ironičnom obratu, zaposlenjem u nekoj od grana akademije.

Humanizam, pa tako i kulturalni studiji, imaju problem. Nisu instrumentalizirani, a ipak su institucionalizirani, proizvode subjekte koji subjektima ne žele biti, samokritične i autorefleksivne. Taj dodatak osobnom habitusu, iznađen i dokazan ovim radom, istovremeno je i najveće blago i najveća kletva. Kletva zato što samokritičnost može voditi u intelektualnu paralizu, konstantno preispitivanje vlastite pozicije može voditi do neurotičnih epizoda. Lako je zavidjeti egzaktnosti budućih liječnika i inženjera. Također je lako i objeručke prihvatiti cinizam, proizašao iz potpunog raščaravanja društvenih procesa, što je bolest koja toliko

dugo, uz humanizam, mori društvene znanosti. Blago je zato što se samokritičnost može staviti na stranu, te okrenuti drugim problemima, drugim očistima. U tim trenucima humanistička širina dolazi do izražaja, i to čak ne nužno u njezinim vrijednostima, već u njezinim metodama.

Lijek problema nije kompleksan - odgovor se nalazi u praksi. Teorija je manjkava bez prakse, te se studente mora poticati na rad, odnosno na primjenu naučene teorije. To nije, niti smije biti, svedeno niti svodivo na puku proizvodnju teksta. Praksa je teorijski informirano djelovanje izvan okvira akademije, izvan okvira ugone. Neki oblik prakse studentima može pružiti mogućnost smještanja iskustva koje su stekli ranije u kontekst kulturalnih studija, ali i obrnuto. Odnosno, kao što je vidljivo iz istraživanja, većina studenata kulturalnih studija mora raditi kako bi si osigurala egzistenciju, a time i nastavak studiranja. Praksa može služiti kao dokaz sposobnosti studenata, te zorno oprimjeriti njihove sposobnosti, istovremeno ih smještajući u javni prostor u kojem mogu najlakše stjecati društveni kapital. Društveni kapital, to jest mreže poznanstava, te prilikom zapošljavanja kolokvijalno zvane vezama moraju biti destigmatizirane. I u visokoprofesionalnom poslovnom svijetu preporuka poznanika može značiti prolazak u sljedeći krug intervjua.

Tako se kulturalnom kapitalu, odnosno diplomi, pridružuje društveni kapital, odnosno njegovo povećanje u vidu širenja mreže poznanstava, a istovremeno se djelovanjem u široj javnosti izgrađuje simbolički kapital Odsjeka, te posljedično raste vrijednost studenata kulturalnih studija na tržištu rada.

Osim prijedloga prakse, kojem je uostalom potrebna i dublja razrada, kao i iznalaženje i dogovaranje suradnje u javnom, civilnom i privatnom sektoru da bi bila djelatna, ovom se istraživanju i njegovim rezultatima može dodati dubina, i to ne samo već predloženom kvantitativnom metodom. Ovaj se rad može proširiti na nove generacije studenata kulturalnih studija, te dugogodišnjim istraživanjem pratiti utjecaj koji studij humanističkog tipa ima na

studente. Tako se istovremeno mogu pratiti i dokumentirati primjene i na razini generacija, ali i u smjeru studija.

Na kraju, potrebno je reći da je studentima kulturalnih studija, bivšim i sadašnjim, potrebna afirmacija, potvrda njihove vrijednosti. Vlastitu vrijednost mogu dokazati isključivo borbom u društvu, a budući da civilizacijske tekovine, barem na izoliranom Zapadu, preferiraju da se borba vodi nenasilno, tada kulturolozi imaju mnogo za ponuditi. Utoliko su mi svi sudionici istraživanja pomogli, ne samo iz aspekta istraživanje, nego i na najjednostavnijoj ljudskoj razini - odlučili su me poslušati, i odlučili su mi pomoći. Pripadati naizgled krivom skupu vrijednosti znači odabrati teži put - iako isprva može izgledati lagan. Čak bi i ovaj rad, u nekom poslovnom okruženju, bio lako percipiran kao primjereniji kakvom sociologu obrazovanja ili organizacijskom psihologu no kulturologu. Ipak, na njega sam se odvažio kako bih se, na neki način, odužio kulturalnim studijima, i argumentirano iznio potrebu za promjenom, te se, na kraju, i sam okrenuo potrazi za poslom.

8. Sažetak

Cilj ovog diplomskog rada je istražiti kako studenti kulturalnih studija percipiraju vlastite mogućnosti zapošljavanja, odnosno rada po završetku studija. Rad se pritom koristi s dvije društveno-znanstvene tradicije - antropološkom, odnosno kulturalnom antropologijom, od koje preuzima etnografsku metodu istraživanja, te sociološkom, gdje se koristi teorijom Pierrea Bourdieua, poglavito njegovim teorijskim instrumentarijem, odnosno razradama koncepata habitusa, polja i kapitala. Pritom će pokušati dati sliku suvremene vrijednosne dominante, kao i osnovne pravne i ekonomske pozadine rada i zapošljavanja. Rad će pokušati izložiti individualne habituse te pokušati dokazati postojanje zajedničkih značajki habitusa, zadobivenih tokom školovanja unutar humanističkog polja kulturalnih studija, kako bi u konačnici ukazao na njegov znatan utjecaj prilikom individualnog percipiranja mogućnosti zapošljavanja.

Summary

The goal of this paper is to find out the mechanism through which the students of the Department of Cultural Studies in Rijeka, Croatia, perceive their chances of employment after obtaining their bachelors or masters degree in cultural studies. The foundations of the thesis lie upon two complementary social sciences: cultural anthropology and sociology of culture. It uses ethnography as its main method of research, closely intertwined with theory of Pierre Bourdieu, mainly his elaborate and expansive work on interconnected concepts of habitus, field and capital. This paper will try to display the habitus of individual students, and try to prove the existence of common values and dispositions, obtained during education within the field of predominantly humanistic bent, to point out its considerable influence upon individual perception of gaining employment.

8. Ključne riječi

- zapošljavanje
- kulturalni studiji
- autorefleksija
- habitus, polje
- kapital
- Pierre Bourdieu
- etnografija

9. Popis literature

Bourdieu:

Bourdieu & Passeron (1977.) *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage.

Bourdieu, Pierre (1984.) *Distinction - A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press.

Bourdieu, Pierre. (1988.) *Homo Academicus*. Polity: Cambridge.

Bourdieu, Pierre (1990.a) *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity.

Bourdieu & Boltanski & Castel & Chamboredon (1990.b) *Photography. A Middle-brow Art*. Cambridge: Polity.

Bourdieu & Darbel & Schnapper (1990.c) *The Love of Art - European Art Museums and their Public*. Cambridge: Polity.

Bourdieu & Wacquant (1992.) *An Invitation to Reflexive Sociology*. University of Chicago Press: Chicago.

Bourdieu, Pierre. (1996.a) *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power*. Cambridge: Polity.

Bourdieu, Pierre (1996.b) *The Rules of Art*. Cambridge: Polity.

Bourdieu, Pierre (1997.) „The Forms of Capital“, u *Education: Culture, Economy, and Society*. Str. 46-58. Halsey & Lauder & Brown & Wells, ur. Oxford: Oxford University Press.

Bourdieu, Pierre (1998.a) *Practical Reason*. Cambridge: Polity.

Bourdieu, Pierre (1998.b) *On Television and Journalism*. London: Pluto.

Bourdieu, Pierre (2000.) *Pascalian Meditations*. Stanford University Press.

Bourdieu, Pierre (2004.) *Science of Science and Reflexivity*. Cambridge: Polity.

Bourdieu, Pierre (2005.) *The Social Structures of the Economy*. Polity Press.

Bourdieu, Pierre (2013.) *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press: New York.

Abercrombie & Hill & Turner (2008.) *Rječnik sociologije*. Jesenski i Turk: Zagreb.

Anfara & Mertz (2016.) *Theoretical Frameworks in Qualitative Research*. Sage: London.

Arendt, Hannah (1993.) *Between Past and Future: Eight exercises in political thought*. New York: Penguin.

Bandura, Albert (1977.) *Social Learning Theory*. Prentice Hall.

Bandura, Albert (1986.) *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Prentice Hall.

Bahovec Vlasta, Erjavec Nataša (2009.) *Uvod u ekonometrijsku analizu*. Element: Zagreb.

Bauman, Zygmund (2000.) *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.

Bauman, Zygmund (2011.) *Culture in a Liquid Modern World*. Cambridge: Polity Press.

- Bendeković, Jadranko (2000). „Privatization in Croatia“ u: *Ekonomski pregled*, 51(1-2): 55-90.
- Berlin, Isaiah (1969.) *Four Essays on Liberty*. Oxford University Press.
- Bouveresse, Jacques (1995.) „Regles, dispositions et habitus“ u *Critique*, No. 579/580.
- Buss, David (2012.) *Evolucijska psihologija - Nova znanost o umu*. Naklada Slap: Zagreb.
- Czerny, Sarah (2013.) „Cultural Studies as a 'Non-discipline': Producing Knowledge Without Problems.“ u *Avanture kulture: Kulturalni studiji u lokalnom kontekstu*. Puljar & Fanuko, ur. Jesenski i Turk: Zagreb.
- Cornish, William Rudolph (2008.) *Intelektualno vlasništvo : sveprisutno, ometajuće, nebitno?* Zagreb: Omnilex.
- Chauviré, Christian (1995.) „Les philosophes lisent Bourdieu“ u *Critique*, No. 579/580.
- Dilley, Roy (1999). *The Problem of Context*. Berghahn: New York.
- Fanuko, Nenad (2013.) "Sociogenesis, Fractality and Institutionalization: A Sociology of Cultural Studies" u *Avanture kulture: Kulturalni studiji u lokalnom kontekstu*. Puljar & Fanuko, ur. Jesenski i Turk: Zagreb.
- Fanuko, Nenad (2008.) „Kulturni kapital i simbolička moć: Tri aspekta Bourdieuove teorije ideologije“ u: *Školski vjesnik* 54., 1-2, str. 7-41. Preuzeto s: <http://hrcak.srce.hr/file/122879> (posjećeno 22.7.2016.)
- Ferenczi, Thomas (2002.) *Pierre Bourdieu, le sociologue de tous les combats*. Le Monde, 25. janvier.
- Friedman, Milton (1962.) *Capitalism and Freedom*. University of Chicago Press.
- Franičević, Puljiz, ur. *Rad u Hrvatskoj: pred izazovima budućnosti* (2009.) Pravni fakultet u Zagrebu: Zagreb.
- Geertz (1973.) *The Interpretation of Cultures*. Basic Books.
- Geertz, Clifford (2000). *Available Light: Anthropological Reflections on Philosophical Topics*. Princeton: Princeton University Press.
- Grenfell, Michael, ur. (2008.) *Pierre Bourdieu - Key Concepts*. Acumen Press.
- Hall, Stuart (1992.) "The question of cultural identity" u *Modernity and its futures*. Hall, Stuart, Held, David, McGrew, Anthony, ur.274–316. Cambridge: Polity Press.
- Hall, Stuart (2000.) "Who needs identity?" u *Identity: a reader*. Du Gay, Redman, ur. str. 15-30. Sage Publications.
- Halmi, Aleksandar. (2005.) *Strategije kvalitativnih istraživanja u primjenjenim društvenim znanostima*.
- Hanks, William (2005.) „Pierre Bourdieu and the Practices of Language“ u *Annual Review of Anthropology*, 34, str. 67-83. Preuzeto s: <https://www.scribd.com/document/219357/Hanks-Pierre-Bourdieu-and-the-Practices-of-Language> (posjećeno 22.7.2016.)
- Hayek, Friedrich (1948.) *Individualism and Economic Order*. Routledge: London.
- Hörisch, Jochen (2007.) *Teorijska apoteka*. Zagreb: Algoritam.
- Jenkins, Richard (1992.) *Key Sociologists: Pierre Bourdieu*. Routledge: London.

- Kalanj, Rade (2002.) „Pierre Bourdieu. Sociologija i angažman“ u Socijalna ekologija : časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline, Vol.11 No.1-2. str. 97-113. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/file/205698> (posjećeno 22.7.2016.)
- Kristol, Irving (2004.) Neokonzervativizam. Zagreb: Algoritam.
- Mander, Mary (1987.) „Bourdieu, the Sociology of Culture and Cultural Studies: A Critique“ u: European Journal of Communication, December 1987 vol. 2 no. 4. str.427-453.
- Marcus & Fischer (1999.) Anthropology as Cultural Critique. Chicago: University of Chicago Press.
- Mauss, Marcel (1973.) "Techniques of the Body." Economy nad Society, 2:1, str. 70-88. Preuzeto s: <https://www.scribd.com/doc/29890878/Marcel-Mauss-Techniques-of-the-Body> (posjećeno 22.7.2016.)
- Mejovšek, Milko (2013.) Metode znanstvenog istraživanja. Naklada Slap.
- Milas, Goran (2009.) Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima. Naklada Slap.
- Otto & Bubandt, ur. (2010.) Experiments in Holism: Theory and Practice in Contemporary Anthropology. Blackwell Publishing.
- Paulle & Heerikhuizen & Emirbayer (2010.) Elias and Bourdieu. Preuzeto s: http://www.ssc.wisc.edu/~emirbaye/Mustafa_Emirbayer/ARTICLES_files/Elias%20and%20Bourdieu.pdf (posjećeno 22.7.2016.)
- Piaget, Jean (1951.) The Psychology of Intelligence. Routledge: London.
- Protulipac, Armin (2014.) Privatizacija u Hrvatskoj – tijek, posljedice, mitovi. preuzeto s: <http://slobodnifilozofski.com/2014/05/armin-protulipac-privatizacija-u.html> (posjećeno 22.7.2016.)
- Samuels, Biddle, ur. (2003.) A Companion to the History of Economic Thought.
- Scruton, Roger (2015.) Fools, Frauds and Firebrands. Bloomsbury.
- Smith, Adam (1986.) The Wealth of Nations. Penguin Classics: New York.
- Stones, ur (1998.) Key Sociological Thinkers. Houndmills: Macmillan.
- Štulhofer, Aleksandar (1998.) „Krivudava staza hrvatske privatizacije“ u: Privatizacija i modernizacija. Rogić & Zeman, ur. Zagreb: Institut društvenih znanosti I. Pilar.
- Štulhofer, Aleksandar (1999.) „Povratak u budućnost? Proces privatizacije i hrvatska javnost 1996. – 1998.“ u: Privatizacija i javnost. Čengić & Rogić, ur. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar: Zagreb.
- Swartz, D., Special Issue on the Sociology of Symbolic power: A Special Issue in Memory of Pierre Bourdieu, Theory and Society, Volume 32, Issue 5/6, 2003.
- Tilly, Charles, Tilly, Chris (1994.) "Capitalist work and labour markets." u: Smelser & Swderberg, ur. The Handbook of Economic Sociology. str. 283-312. Princeton University press.
- Wacquant, Loïc (1989.) „Towards a Reflexive Sociology: A Workshop with Pierre Bourdieu“ u: Sociological Theory, vol. 7 (1989).
- Wacquant, Loïc (2004.) Body & Soul - Notebooks of an Apprentice Boxer. Oxford University Press.

Wacquant, Loïc (2007.) Urban Outcasts - A Comparative Sociology of Advanced Marginality. Polity Press.

Wacquant, Loïc (2009.) Punishing the Poor - The Neoliberal Government of Social Insecurity. Duke University Press.

Williams, Raymond. (1961.) The Long Revolution. Chatto and Windus.

Žižek, Slavoj (2008.) Violence - Six Sideways Reflections. Profile.

Žižek, Slavoj (2010.) Liberal multiculturalism masks an old barbarism with a human face. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2010/oct/03/immigration-policy-roma-rightwing-europe> (posjećeno 21.7.2016.)

Zakoni:

Zakon o obveznim odnosima <http://www.zakon.hr/z/75/Zakon-o-obveznim-odnosima> (posjećeno 22.7.2016.)

Ustav republike Hrvatske <http://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske> (posjećeno 22.7.2016.)

Zakon o radu <http://www.zakon.hr/z/307/Zakon-o-radu> (posjećeno 22.7.2016.)

Zahvale

Prvo, svima koji su pročitali ovaj rad do kraja - ili barem željeli vidjeti što je na kraju (znatiželju treba poticati, a trud nagraditi). Nadam se da ste zadovoljni (barem otkrićem, ako radom već i niste. U redu je ako vam se ne sviđa. Za raspravu sam uvijek - a djelovanje još više!).

Drugo, svima koji su na bilo koji način pomogli prilikom izrade ovog rada. Ako se ne nadete na listi, pa niti obuhvaćeni nekom od kategorija, slobodno me kudite.

Hvala svim kolegama studentima, sa svih odsjeka i odjela Sveučilišta u Rijeci: ekonomistima, pravnicima, medicinarima, informatičarima. Hvala vam za vaš interes i pomoć, kao i riječi utjehe.

Hvala svim profesorima, s Odsjeka za kulturalne studije, ali i šire. Hvala profesorima Fanuku i Puljar, koji su me na prvoj godini studija postavili na čvršće, discipliniranije noge sociologije i antropologije. Hvala profesoru Peraku, za svu kritičnost i dobru namjeru. Hvala profesoru Hromadžiću, na razumijevanju i galantnom prepuštanju u tuđe ruke. Na kraju, hvala mentorici Sarah Czerny, koja mi je pružila više prilika i više razumijevanja no što sam zaslužio, ali i bila pravedna te nagradila predan i ustrajan rad.

Hvala kolegama studentima, koji dijele moj problem neizjesnosti na tržištu rada. Natočito hvala svima koji su mi darovali svoje vrijeme - Vi ste najveća vrijednost ovog rada. Svima Vam želim sreću i uspjeh.

Na kraju, hvala Odsjeku za kulturalne studije, mjestu koje je od mene napravilo čvršćeg humanista i pobjednika nad cinizmom, ali mi i priskrbilo neke od nabitnijih ljudi u životu, gdje me je interakcija s njima izgradila u jednakoj mjeri, ako ne i više, od svih ranijih susreta i sudara.